

MARXILAINEN LUOKKATEORIA

Tutkielma historiallisen materialismin teoreettisista perusteista

LAURI KÄMÄRI
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Sosiaalipolitiikan pro gradu -tutkielma
Syyskuu 2012

TIIVISTELMÄ

Luokkateoriat ovat palanneet 2000-luvulla suomalaisiin yhteiskuntatieteisiin. Marxismi on sosiaalitieteen klassinen teoriaperinne, joka on ollut vähemmän suosittua viimeisinä vuosikymmeninä. Marxismin keskeinen idea on, että historia perustuu prosessille nimeltä luokkataistelu. Luokkataistelu on ilmiö, joka tulee esiin ihmisten keskinäisessä toiminnassa ja erityisesti eurooppalaisen sivilisaation parissa pelkän valtakamppailun sijaan. Marxilaisessa luokkakäsitteessä on kaksi puolta: filosofinen ja sosiologinen. Filosofia liittyy ideaan todellisuuden luonteesta ja sosiologia vallitsevaan kuvaan maailmasta ja tosiasioista siinä. Marxilainen luokkakäsitys eli historiallinen materialismi kuvaa voimaa, joka aiheuttaa poliittisen konfliktin siitä, kuka hallitsee materiaalisia resursseja, reproduktiota ja millä ehdoin.

Pro gradu -tutkielmani käsittelee luokkateorian teoreettista ontologiaa aluksi Marxin luomalla pohjalla, sitten Engelsin työssä ja lopulta Leninin, Lukácsin ja Gramscin kirjoituksissa. Päätän tutkielmani esittelemällä Althusserin tapaa käsitellä Marxia ja marxismia jälkiteollisessa yhteiskunnassa. Marxilainen teoria, kuten myös muut teoriat, ovat muuttuneet ajan myötä. Samoin on muuttunut marxismin kritiikki sekä kilpailevat teoriat, johon kritiikki pohjautuu. Tutkielmassani esittelen weberiläisen kritiikin ja postmodernin teorian tuomat haasteet marxismille. Marxin kohdalla tarkastelen hänen luokkakäsitystään klassisissa teksteissä. Engelsin luokkamuotoiluja pyrin puolestaan hahmottamaan hänen historianfilosofisissa teksteissään. Leniniä tarkastelen käytännön ihmisenä, joka sovelsi Marxin luokkateoriaa käytäntöön omalla tavallaan.

Lukácsia ja Gramscia tutkin Leninin perillisinä. Käsitteelen heitä toisaalta teoreetikoina, toisaalta käytännön poliittisina toimijoina. Gramsci ymmärsi valtiomarxismin ongelmat, joita hän lähti ”sosiologisesti” ratkomaan. Gramscin vahvuus on ymmärrys luokan ja ideologian kohtaamisesta. Lukács puolestaan tutki luokkia ymmärtäen ne filosofisesti. Lukácsin dialektiikassa yhteiskuntaluokka saa tavaramuodon kapitalistisilla markkinoilla, mutta poliittinen subjekti siitä tulee sen ryhtyessä kamppailemaan omien etujensa puolesta. Lukácsilta on myös peräisin Marxin luokkateorian jako sosiologiseen ja filosofiseen ulottuvuuteen.

Althusser hävitti marxismissaan kiinteät rajat ja käsitteelliset eronteot. Kun marxismin selitysvoima alkoi hiipua tuotannon kehittyessä kohti jälkiteollista informaatio- ja palveluyhteiskuntaa, tuli myös marxismin muuttua. Althusser lainasi käsitteitä psykoanalyysistä ja erityisesti aikalaiseltaan Lacanilta. Althusserin freudomarxilaisessa käsitteistössä rajat työläisen ja kapitalistin välillä hämärtyivät. Kapitalismista jäi jäljelle koneisto, jolla ei ollut suuntaa tai tarkoitusta eli Hegelin

dialektiikka luokkataistelun perustavana metodina vaihtui Spinozan materialistiseen monismiin. Jälkiteollisessa kapitalismissa Spinoza näyttää kertovan totuuden myös Marxista. Tutkielmani yrittää vastata myös kysymykseen, mikä on hyvä teoria ja kenelle se kohdentuu.

Sisällys

1 JOHDANTO	1
2 TUTKIMUSKYSYMYKSET	3
2.1 Aiempi marxilainen luokkatutkimus	5
2.2 Marx ja marxismi	9
3 MARXIN LUOKKATEORIA	11
3.1 Historiallisrakenteellinen luokka	11
3.2 ”Filosofinen” luokka	13
3.3 Luokasta sinänsä luokaksi itseään varten	14
3.4 Luokka rakenteena ja ideologiana	15
4 MARXIN JA MARXISMIN KRITIIKKI	17
4.1 Weberiläinen kritiikki	17
4.2 Postmoderni kritiikki	19
5 MARXILAISTEN LUOKKATEORIOISTA	25
5.1 Engels: Marxismista kohti historiallista materialismia	25
5.2 Marxismin praxis 1900-luvulla	26
5.3 Lenin: Proletariaatti ja käytännön ongelma	28
5.4 Gramsci: Työväenluokka pitkällä marssilla läpi instituutioiden	31
5.5 Lukács: Työväenluokan historiallinen luokkatietoisuus ja esineistymisteoria	36
5.6 Althusser: Luokkataistelun moninaisuus	38
5.7 Marxilaisen luokkakäsitteen ontologia	44
5.8 Marxismi tietoteoreettisessa spektrissä	46
6 POHDINTA	49
6.1 Marxilaisen teorian vahvuudet ja rajat	51
6.2 Mahdollisuuksia?	52
LÄHTEET	54

1 JOHDANTO

Vuonna 2008 alkaneen talouskriisin yhteydessä hallitsevat teoriat ovat kriisiytyneet, mikä on myös johtanut hallinneiden ideologioiden ja puolueiden kriiseihin. Esimerkiksi Suomen poliittinen rakenne koki suuren muutoksen kevään 2011 eduskuntavaaleissa Perussuomalaiset -puolueen nousussa, ja myös maailmanlaajuisesti poliittiset ja taloudelliset valtarakenteet olivat murroksessa. Talouden valtiollista ohjausta kannattavassa linjassa on puhuttu markkinoiden kriisistä, mutta toisaalta libertaarista näkökulmasta on argumentoitu kyseessä olevan modernien kansallisvaltioiden kriisin.

Yhteiskunnassa tapahtuu jatkuvasti pieniä muutoksia huomaamatta. Laajemmat murrokset varmasti huomaamme, mutta muutosten rajapinnoilla tapahtuvista murroksista kiistellään koska ne eivät ole yksinkertaisia tai selvärajaisia. Missä murrokset tapahtuvat, ketkä niitä tekevät ja mitkä ovat todelliset seuraukset. Karkeasti rajattuna on institutionalisoitunutta politiikkaa, jossa valtion rooli on suuri ja ei-institutionalisoitunutta politiikkaa, jossa kansalaisyhteiskunnan rooli on laajempi. Erilaiset politiikat (policy), kuten esimerkiksi sosiaalipolitiikka, vaikuttavat kansalaisyhteiskunnan ja valtion välillä. Instituutioiden tarkoituksena on luoda stabiiliutta yhteiskuntaan.

Joseph Schumpeter arveli muutoksen tulevan luovan tuhon myötä (ks. Lovio 2001). Luovan tuhon käsite juontaa juurensa jo Intian mytologioista, joissa tuho oli maailmankaikkeutta ohjaava voima ja jumaluuksien luonne. Vanhan tuho antoi myös alun uudelle. Luova tuho on melko universaali näkökulma maailman dynamiikkaan. Karl Marx arvosti enemmän luokkakamppailua, joka oli melko Eurooppa-keskeinen näkökulma, Anthony Giddensin mukaan kapitalismin tuotantotavan tuotemuodon tuote (Giddens 1981, 125). Eurooppalaisen kapitalismin tuotteeksi muodostui myös sosiaalipolitiikka, jonka tehtävänä oli vastata uuden tuotantotavan mukanaan tuomiin väestöpoliittisiin haasteisiin ja osaltaan hallinnoida arvaamattomia massoja.

Sosiaalipolitiikan keskeisiä keskustelun aiheita on kuluneina vuosina ollut hyvinvointivaltion murros. Hyvinvointivaltiota ja sen luonnetta on tulkittu monin eri tavoin. Yhtenä hyvinvointivaltion kehityksen selityksenä on toiminut marxilainen luokkataisteluteoria. Marxilaisessa perinteessä valtioaparaatti toimii sekä työvoiman uusintajana että luokkakompromissina (Karisto 1997, 224–225). Marxismi on tämän sosiaalipolitiikan tutkielman keskiössä.

Sosiaalipolitiikassa ja sosiaalitieteessä on länsimaisissa hyvinvointivaltioissa arveltu siirrytyn keynesiläisestä talouspolitiikasta schumpeterilaiseen talouspolitiikkaan, jossa tuetaan tarjontaa ja valtion roolina on houkutella pääomia (ks. Jessop 2003). Poliitiikan keskiöön on astunut talous ja yhä useammin valtion subventiot ovat investointeja. Puolueista on tullut ”talouden hoitajia”.

Poliittinen taloustiede on kiinnostunut suurista joukoista, joita puolueet edustavat. Marxismi on yhden poliittisen taloustieteen suurimman ryhmän teoreettinen perinne, negaatio klassista taloustiedettä kohtaan. Marxismi on luonnollisesti ollut lähellä työväenluokan organisaatioita kuten puolueita. Modernit puolueet ovat perustuneet luokkapohjalle. Sosiaalipolitiikan yhtenä tehtävänä on vaikuttaa jakotapoihin, jotka kytkeytyvät olennaisesti yhteiskunnassa vallitseviin luokkasuhteisiin.

Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa marxismi on nykyään marginaalissa. Kuitenkin 2000-luvulla olemme nähneet esimerkiksi Schumpeter -renesanssin (ks. Lahti 2004; Dyke 2009; Haila 2009; Lovio 2009; Koivusalo 2009¹) ja viitteitä on ollut myös Marx -renessanssistakin (ks. Kallinen et.al. 2011; Koivisto & Oittinen 2011). Joseph Schumpeter arvosti korkealle Marxin työtä. Hän kuitenkin korvasi Marxin luokka-ajatuksen ”*luovan tuhon*” idealla institutionaalisessa taloustieteessään. Schumpeter uskoi erityisesti markkinoihin ja kapitalismiin revolutionaarisina voimina (ks. Lahti 2004, 35). Toisaalta samoin uskoi myös Marx, korostaen kuitenkin kamppailujen luokkaluonnetta Ranskan historiallisten tapahtumien heijastuessa taustalle. Marx ei vain määritellyt tarkasti luokkataistelun muotoja. Tästä pitivät muut jälkeensä huolta. Schumpeterin teorian puolesta puhukoon se, että kapitalistisen voitontavoittelun valjastamat innovaatiot, kuten fordismi, ovat mahdollistaneet laajoille massoille pääsyn hyvinvointiin. Marxilaisella luokkakäsitteellä on kuitenkin edelleen merkitystä kapitalismin edistyksellisyydestä ja postmoderniteetista huolimatta.

Työskentelyn marxilaisen luokkakäsitteen parissa aloitin jo talvella 2010. Teoria oli ennestään tuttu ja ajattelin, että työ valmistuisi nopeasti. Työ kuitenkin vaati enemmän ja kulutti aikaa enemmän kuin olisin uskonut. Teoreettisen tutkielman haastavuus ei kuitenkaan lannistanut ja yksittäisen käsitteen tutkimus vei lopulta matkalle tietoteoria syvyyksiin. Samalla työ jätti mielenkiinnon

¹ Tiede ja esitys lehden teema numero 1/2009 käsitteli Schumpeteria.

² Yhtä kaikki voi puhua psykoanalyysin tieteellisyydestä, kuitenkin unohtamatta sen vaikutusta kulttuuriin ja taiteisiin psykoterapioiden kliinisen käytäntöjen lisäksi.

luokkatutkimuksen ohella tietoteoriaan ja tietoisuuden tutkimusta kohtaan. Yrittäessäni lisätä työhön käytännön osiota, työmäärä suhteessa pro gradu -tutkielman odotuksiin räjähti.

Olen julkaissut yhden aihetta sivuavan yleistajuisen artikkelia sosialismi.net -verkkosivulla (Kämäri 2010, www-dokumentti). Kun jotain teoriaa käytetään, on syytä muistaa, että usein sen kuvausvoima on rajallinen. Maailma ei ole niin yksinkertainen, että sitä voisi ymmärtää yhden teorian pohjalta täydellisesti. Marxisin ohella on monia yhtä adekvaatteja lähestymistapoja maailmaan, yhteiskuntaluokkiin ja sosiaaliseen muutokseen. Marxismi on vain yksi käsitteellinen malli ja diskurssi, jolla lähestyä moninaista kapitalismia. Tällä tarkoitan, että esimerkiksi kansallisvaltio, jota tulen tutkielmassani käsittelemään, ei ole pelkkä kapitalististen tuotantosuhteiden uusintamiskoneisto. Kyse on vain yhdestä näkökulmasta, jolla on oma vahvuutensa erityisesti kapitalistisen talouden ja valtataistelujen ymmärtämisessä. Sosiaalipolitiikan nykyparadigmassa tämän kaltainen tutkielma on poikkeavuus. Voisiko marxismista olla vielä jotain sosiaalitieteellistä hyötyäkin?

2 TUTKIMUSKYSYMYKSET

Analysoidessani marxilaista luokkateoriaa pyrin noudattamaan Louis Althusserin kierto- ja väistöliikkeiden metodologiaa (ks. Althusser 1984, 144–153). Olennaista ei ole teorian välitön toimivuus, vaan se, miten se on vaikuttanut. Teoria ja filosofia ovat aina poliittisia. Lenin totesi: ”*Marxin teoria on kaikkivoipa, koska se on oikea*”² (Althusser 1984, 149) ja ”*ilman vallankumouksellista teoriaa ei ole liikettäkään*”. Teoria syntyy poliittista tarvetta varten. Poliittinen filosofia on siksi aina induktiivista. Poliittinen filosofia astuu logiikan areenalle vasta kun siitä muodostetaan suljettu järjestelmä.

Tutkielmassani erittelen historiallista materialismia hyödyntäen erilaisia ajatuksia muodoista marxilaisen luokkateorian ja työväenluokan välillä. Jokainen subjekti on oman *aikansa lapsi*³.

² Yhtä kaikki voi puhua psykoanalyysin tieteellisyydestä, kuitenkin unohtamatta sen vaikutusta kulttuuriin ja taiteisiin psykoterapioiden kliinisen käytäntöjen lisäksi.

³ Näin totesi J.F.W. Hegel *historian filosofian luentojen johdannossa*, (1978) kuvatessaan ajan ja yksilön suhdetta (ks. Hegel 1978, 54,42).

Tämän vuoksi tarkastelen luokkakäsityksiä eri tavoin toisiinsa linkittyvien teoreetikoiden teksteissä. Aloitan aiheen tarkastelun Marxin luokkakäsityksestä, jota esittelen kolmannessa luvussa. Neljännessä luvussa tarkastelen kritiikkiä, jota Marxia ja marxismia kohtaan on esitetty. Lopuksi, luvussa 5, esittelen ”marxilaisten” luokkakäsityksiä.

Engels kehitti metodin historiallisesta materialismista Marxin materialismia soveltaen. Historiallinen materialismi on marxilaisen luokkakäsitteen ydin, koska siinä *luokkataistelu on historian moottori* ja luokkataistelussa erityisesti työn ja pääoman välinen ristiriita (ks. Althusser 1969, 217; Althusser 1984, 167; Lahtinen 1997, 31). Teoria on yksi luokkataistelun muoto (Althusser 1984, 189–190; Althusser 2009, 69).

Marxismissa oleva jakautuu materialistiseen perusrakenteeseen ja siihen liitettyihin ideoihin eli ylärakenteeseen. Ideoista syntyy tiede ideoista eli ideologia⁴. Ideologia tekee eron rakenteen ja ylärakenteen välillä. Struktuuri eli materia on yhtä kuin luonto, perusta, josta kaikki ideat kehittyvät. Marxismissa kapitalistinen tuotantomuoto sisältää työn ja pääoman vaihtelevan subjektiivisuuden. Historiallinen materialismi palauttaa perusta-päällysrakenteen -jaon sosiaaliseen maailmaan, ihmisten välisiin, ei-luonnollisiin, sosiaalisiin suhteisiin. Marxin yksi olennaisimmista kontribuutioista inhimilliselle ymmärrykselle on ollut paljastaa aikansa ”luonnolliset” taloudelliset ja oikeudelliset suhteet sosiaalisiksi. Marxismissa yhteiskunnan struktuuri määrittää yksilön tajunnan (ks. Marx & Engels 1978 [VT2], 77–79). Marxin ajattelussa luokkien väliset luonnolliset erot pohjautuivat lopulta sosiaalisiin eroihin. Historiallisessa materialismissa keskeisenä moottorina toimivat luokat; ihmisten historialliset kategoriat. Näin ollen historiallisessa materialismissa historia on luokkataistelujen historiaa. Luokan kategoria muuttuu, mutta luokkataistelu ei katoa, mikäli historia ei lopu⁵ eli ihmistä ei enää tunneta kamppailevana olentona. Luokan käsitettä elaboroidaksemme on kysyttävä, mikä on marxilainen käsitys yhteiskuntaluokasta ja luokista? Mikä on työn ja pääoman välisen antagonismin suhde sekä teoriassa että käytännössä?

1) Aloitan tutkimuskysymyksen tarkastelun Marxin työväenluokan käsitteestä. Luon

⁴ Ideologian termiä käytti ensimmäisenä ranskalaisen liberaali Destutt de Tracy. Ideologia oli de Tracylle ”tieteiden tiede”, joka alkunsa Ranskan vallankumouksen jälkimainingeissa (Uusitupa 1991, 7-9).

⁵ Tämä on Hegelin arvio ajasta, jolloin ristiriidat historiassa saavat päätöksensä. Marxin suhde Hegelin ajatteluun jakaa marxistit kahtia ja on lukuisten kiistojen aihe.

tutkimukselleni perustan tarkastellen Marxin ajattelun syntyä. Marxin luokkakäsitystä määrittellessäni joudun tarkastelemaan myös Engelsin ajatuksia luokasta. Kuvatessani Marxin luokkakäsitystä kirjoitan myös teksteistä, joita Engels on ollut mukana kirjoittamassa, kuten *Kommunistinen manifesti* (1848) tai *Saksalainen ideologia* (1845).

- 2) Seuraavaksi siirryn Marxin asettaman perustan kehitykseen. Vastoin yleistä käsitystä, Marx ei itse ollut marxilainen. Tarkastelen luokkakäsityksen historiaa aloittaen Engelsin teksteistä. Engelsistä siirryn Leniniin, joka on keskeinen marxismin tuoja 1900-luvun maailmaan henkilönä, jonka oli pakko soveltaa teoriaa käytäntöön. Georg Lukács ja Antonio Gramsci alkoivat kehittää Lenin -vaikutteista ajattelua. Gramscin ja Lukácsin ajatukset vaikuttivat runsaasti läntiseen marxismiin. Viimeisenä esittelen Louis Althusserin käsityksiä marxilaisesta luokkakäsitteestä. Althusser kontribuoi erityisesti jälkiteollisen yhteiskunnan marxismille asettamiin haasteisiin. Engels, Lenin, Gramsci, Lukács ja Althusser ovat omaksuneet luokkakäsityksiinsä erilaisia ajatuksia erilaisista virtauksista. Ainoastaan marxilaisista luokkateorioista ja -teoreetikoista saisi laadittua kokonaisen ensyklopedian. Luokat ovat myös kulttuurisia muuttujia, joten Euroopassa on ollut oma erityinen luokkarakenteensa. Juuri siksi keskityn nyt pääosin eurooppalaiseen marxismiin ja kirjoittajiin, jotka toisaalta edustavat samaa perinnettä, mutta ovat kuitenkin niin erilaisia. Marxilainen teoria kertoo käytännöstä, mutta samalla sen tehtävä on muuttaa olemassa olevaa todellisuutta itsensä kaltaiseksi ja lopulta lakkauttaa sen synnyttämät ilmiöt.

Tekstit, joita tarkastelen työssäni, ovat kunkin kirjoittajan luokkia tai ideologiaa tarkastelevia tekstejä, joita voisi kutsua oman alansa klassikoiksi. Ideat, joita tarkastelemani teoreetikot ovat tutkineet, ovat olleet minulle jo ennalta melko tuttuja. Näitä ”tunnettuja” ideoita olen pyrkinyt vertailemaan, yhdistelemään, ymmärtämään toistensa valossa ja perustelemaan viittauksin tunnettuihin teksteihin. Tutkielmani heikkoutena on, että olen käyttänyt pääasiassa suomen- tai englanninkielisiä tekstejä. Lukiessa suomenkielisenä tekstin englanninkielistä käännöstä sanojen alkuperäismerkitykset hämärtyvät.

2.1 Aiempi marxilainen luokkatutkimus

Marxilainen luokka on herättänyt intohimoja jo pitkään. Kuitenkin vain harvoin on kovin tarkkaan tarkasteltu sitä, mitä itse Marx sanoi luokasta. Marx -keskustelun akateemiseen valtavirtaan palauttanut Meghnad Desai totesikin *Marxin kostossaan* (2008), että Marx ei itse määritellyt luokan käsitettä kovin tarkasti. Desain mukaan Marx vain omaksui luokkakäsityksensä Ranskan vallankumouksista ja asetti sen klassisen poliittisen taloustieteen muottiin (Desai 2008, 78). Luokan keskeisyyden, mutta samalla sen poissaolevuuden vuoksi Marxin tuotannossa ja luokkakäsityksessä on tutkimista.

2000-luvulla yhteiskuntaluokka on palannut akateemisiin debatteihin. Laura Kolbe ja Katariina Järvelä julkaisivat kirjan *Luokkaretellä hyvinvointiyhteiskunnassa* (2008), jossa tekijät kuvailivat haastateltujen kokemuksia suomalaisesta luokkayhteiskunnasta. Tarja Tolonen julkaisi samana vuonna sosiologian kurssikirjanakin toimineen artikkelikokoelman *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli* (2008). Jani Erola toimitti kirjan *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa* (2010), jossa pyritään ottamaan monia erilaisia perspektiivejä yhteiskuntaluokkiin. Luokka on palannut sosiaalitutkimukseen, aikalaisanalyysiin ja siitä on tullut taas suosittu aihe. Nämä kirjat edustavat sosiologista tai aikalaisdiagnostista puolta luokkateorioista.

Tampereella marxilaisen luokkateorian käytäntöä on tutkittu pääosin *Luokkaprojektin* (Blom et.al. 1984) puitteissa. *Luokkaprojekti* tuotti arvokasta tietoa suomalaisesta luokkarakenteesta ja sen tuloksena syntyi teos *Suomalaiset luokkakuva* vuonna 1984. Se otti voimakkaan empiirisen otteen suomalaisista yhteiskuntaluokista. Tutkimukset tehtiin Erik Wrightin viitoittamalla tiellä osana kansainvälistä luokkarakennetutkimusprojektia. Luokkaprojektissa pyrittiin piirtämään suomalaisista yhteiskuntaluokista mahdollisimman laaja kuva. Luokkia haluttiin kuvata luokkarakenteena, työ- ja uusintamistilanteiden eroina, sosiaalisena liikkuvuutena, yhteiskunnallisena tietoisuutena sekä luokkien ja politiikan kohtaamispintoina. Luokkaprojektin kaltaista laajaa luokkatutkimusta tarvittaisiin epäilemättä myös nyky-Suomessa, mutta marxilaisena Wrightin teoria on keskittynyt rakenteellisiin seikkoihin, joka tekee työstä pitkälti ”sosiologisen”. Analyttisessä marxismissa on kehitelty työkaluja luokkarakenteiden ymmärtämiseen ja sillä on voimakkaan empiirinen painotus.

Wrightin teoria lähtee tuotannossa vallitsevien haltuunoton suhteista, jotka ovat samalla herruuden suhteita. Wrightin tavoitteena on ottaa huomioon taloudellisen omistajuuden ja hallinnan

eriytyminen jälkiteollisessa kapitalismissa. Wright pyrkii myös ottamaan huomioon tuotantotapojen erilaisuuden. Wrightin mukaan luokkasuhteissa on kolmenlaisia sijainteja: 1) perusluokkasijainnit, 2) tuotantotavan sisäiset ristiriitaiset sijainnit 3) tuotantotapojen väliset ristiriitaiset sijainnit (Blom et.al. 1984, 63). Ongelmallisen Wrightin teoriasta tekee luokan operationalisointiin kuuluvat kysymykset, kuten kuinka määritellä esimerkiksi valtiolla työskentelevän luokka-asema. Myöskään luokkaintressit eivät ole aina johtamassa sosialismiin (Blom et.al. 1984, 65, 68).

Wrightiläisestä luokkarakenneteoriasta ja -analyysistä poikkeaa Nicos Poulantzaksen analyysit. Poulantzaksen ansiot ovat pitkälti luokkakamppailun ja poliittisten voimasuhteiden analyysissa, ei luokkarakenneteoriassa. Poulantzas käyttää runsaasti poliittisia ja ideologisia kriteerejä teoriassaan ja antaa voimakkaan painotuksen ”pikkuporvariston” roolille kapitalismissa (Blom et. al. 1984, 100).

Poulantzaksen mukaan työväenluokka ei kykene organisoitumaan täysin itse ja siksi sitä hallitsee pikkuporvaristo, joka johtaa työtä. Pikkuporvaristoon kuuluvat pääasiassa toimihenkilöammattit. Poulantzaksen pääasialliset luokat ovat: 1) Porvaristo, johon kuuluvat yrittäjät, joilla on yli yksi palkkatyöntekijää. 2) Vanha porvaristo eli yrittäjät, joilla on nollasta yhteen palkkatyöntekijää. 3) Työväenluokka eli ne palkkatyöläiset, jotka eivät ole johtavissa asemissa tai eivät tee henkistä työtä. 4) Uusi pikkuporvaristo eli edellisiin ryhmiin kuulumattomat palkkatyöläiset (Blom et al. 1984, 100). Poulantzas korosti erityisesti uuden pikkuporvariston eli toimihenkilöiden merkitystä luokkapolarisaatiossa. Uusi pikkuporvaristo on se luokka, jonka merkitys ideologialle olisi merkittävin.

Poulantzaksen teoriassa toimihenkilöt eli usein myös keskiluokaksi kutsuttu joukko pitelee avaimia käsissään. Työn automatisaation pidentyessä ja koulutuksen lisääntyessä ongelmalliseksi käy perinteisen työväenluokan vähentyminen. Wrightin luokkarakenneteoria on monimuotoisempi kuin Poulantzaksen, mutta samalla myös monimutkaisempi, koska se huomioi tuotantotapojen eriaikaisuuden. Wrightin teoria vaatii tarkempaa käsitteiden operationalisointia, kun Poulantzaksen teoria pitää asiat huomattavasti yksinkertaisempina.

Italomarxisti Mario Tronti arveli Marxin jättäneen *Pääoman* luokkaluvun kesken, koska historiallisen materialismin kannalta luokkia on vain kaksi: proletariaatti ja kapitalistiluokka. Viren ja Vähämäki argumentoivat, että luokat eivät ole Marxille poliittisen taloustieteen kritiikin väline,

vaan antagonismi, joka on pääoman läpikulkeva johtolanka (2011, 156). Tämä tarkoittaa työväenluokalle työn pakosta vapautumista, mutta myös oikeutta työhön.

Tässä tutkielmassa kaikki esitellyt kirjoittajat - Engels, Lenin, Gramsci, Lukács ja Althusser - muodostavat kukin oman käsityksensä Marxin työstä ja luokkakäsityksestä. He siis toimivat myös toistensa kriitikkoina, mutta myös ymmärtäjinä ja teoreettisina ”ystävinä”. Jo 80-luvulla Leevi Lehto näki Leninin, Gramscin ja Lukácsin paitsi hyvin erilaisina ajattelijoina myös toistensa sukulaisina (ks. Lehto 2005, 3, 12–39). Lehdon kirjoitukset päättyivät Althusseriin, joka näytti sanoneen viimeiset sanat marxismiin jälkiteollisessa yhteiskunnassa. Althusser seurasi omalla tavallaan Leniniä, Gramscia ja Lukácsia, mutta samalla kritisoi myös heidän käsityksiään. Gramsci sai kritiikkiä absoluuttisesta historismistaan (Althusser 2009, 129–131). Hegel -vaikutteisista ajatuksista Althusser oli luopunut jo uransa alkuvaiheissa. Lehdon artikkeleissa ei kuitenkaan keskitytty luokkakäsitteen ääriviivoihin vaan teoreetikoiden yhteyksiin ja marxismin ajatukselliseen kehitykseen (Lehto 2005, 12–39). Kysymyksen asettelu esseelle oli erilainen. Lehdon työ käsitteli Gramscin puoluekäsitystä, kun tässä taas käsittelen erinäisten teoreetikoiden kokonaisvaltaista käsitystä luokista ja luokkataistelun prosesseista.

Yksi Althusserin luokkakäsityksen osaprosessin kuvaus on Mikko Lahtisen *Louis Althusserin aleatorinen materialismi. Niccolo Machiavellin konjunktuurit* (1997). Väitöskirja kuvaa kuinka Althusser yhdisti historiallisen materialismin ja Machiavellin työn. Erityisen tärkeäksi työssä nousee Lahtisen hahmotelma Louis Althusserin käsityksestä toiminnan hetkestä, jolloin toiminnan ihminen ymmärtää aleatorisen momentin suomat mahdollisuudet (Lahtinen 1997, 116). Althusserin ajattelussa konjunktuurien eli ”suhdanteiden” vaihtelulla oli suurempi rooli kuin yksilöllä, joka pystyi muuttamaan suhdannetta vain harvinaisissa historiallisissa katkoksissa. Teoreetikkona Althusser ammensikin ”antihumanismista” vastakkaisuutena humanismille, jossa uskotaan ennen kaikkea yksilön kovan ponnistelujen tuottavan muutoksen asioiden tiloihin. Luokkakamppailua esiintyy historiallisissa vaiheissa, mutta konjunktoureihin on yksittäisen henkilön mahdollista vaikuttaa siirtymävaiheen eli kriisin aikana. Althusserin havainnoi Leniniä, mutta monet muutkin ideologiset leirit olivat oivaltaneet kriisien merkityksen. Esimerkiksi Milton Friedman on arvellut samoin:

”Vain kriisi, joko todellinen tai kuviteltu, johtaa todellisiin muutoksiin. Kriisin puhjetessa riippuu

vallalla olevista aatteista, millaisiin toimiin ryhdytään. Minä katson, että meidän tehtävämme on juuri se, kehittää nykyiselle politiikalle vaihtoehtoja, pitää ne elossa ja tarjolla, kunnes poliittisesti mahdoton kääntyy poliittisesti väistämättömäksi” (Klein 2007, 172).

Milton Friedman ja Lenin olivat molemmat toiminnan ihmisiä, jotka jättivät toiminnan merkinnät koulukuntiansa traditioihin. Myös tiede on ideologisesti väritynyt järjestelmä, vaikka usein argumentoidaan sen autonomian puolesta.

Friedman itse tarttui konjunktuihin poliittisten kriisien yhteydessä finanssi- ja rahapolitiikan kautta. Friedman onkin yksi keskeisistä hahmoista uusliberalismin teoreetikkona ja taloustieteen opiskelluimpia nimiä. Vertailun vuoksi myös Leninin perustaman valtion suljettuja malleja usein kokeillaan taloustieteen kurseilla. Kun Friedmanille suhdanne on taloudellinen, niin Leninille suhdanne on poliittinen. Leninin asettama teoria sellaisenaan on alkanut haalistua, mutta merkittäviä jälkiä se on jättänyt yhteiskuntatieteisiin historiallisena kokeena. Näin myös Friedmanin oppien on arveltu vaikuttaneen heikoissa talouksissa (ks. Klein 2007, 64). *Jos sota on politiikan jatke* tai toisin päin (ks. esim. Clausewitz 2005, 27; ks. myös Gramsci 1982, 17–18), niin Friedman käytti ensisijassa talouspoliittisia keinoja ja Lenin kirjaimellisesti sotilaallisia valtapyrkimystensä edistämiseksi.

2.2 Marx ja marxismi

Metodinen perusta tutkielmalleni on historiallinen materialismi. Etsin marxilaista käsitettä, mutta vain perusaksiooma asettuu Marxin ja Engelsin teksteihin. Monet Marxin ovat Engelsin kanssa tehtyjä, kuten nuoruuden työt *Kommunistinen manifesti* (Marx & Engels 1978 [VT2], 334, 371) tai *Saksalainen Ideologia* (Marx & Engels 1978 [VT2], 67–145). Engels oli mukana oikolukemassa monia Marxin tekstejä ja toimi hänen läheisenä työtoverinaan. Marxin kuoleman (1883) jälkeen Engels omistautui Marxin viimeisten töiden ja toimitti *Pääoman* kaksi viimeistä osiota, jotka olivat jääneet kesken (ks. Engels 1976, 6-29; Engels 1974, 9-25). Engels toimi Marxin aktiivisena apurina, työtoverina ja rahoittajana ja kirjoitti marxismiin perusteellisesti vaikuttaneita tekstejä. Vaikka Engelsiä on välillä syytetty Marxin tekstien postuumista manipuloinnista, ei hänen kontribuutiotaan marxismin kehittäjänä voi väheksyä. Toisaalta Engelsin voisi todeta olleen väistämättä

perustamassa marxismin ”seurakuntaa”. Se on pyrkinyt osoittamaan ideologista ”valoansa” työväenluokalle, jonka se on onnistunut aktivoimaan verrattain hyvin.

Tutkielmani lähestymistavassa on pieni ongelma. Voinko käsitellä Marxia ilman Engelsiä tai Engelsin marxismia ilman Marxin aktiivista vaikutusta? Voinko lukea Engelsin ”marxilaisiin” tai lukea Engelsiä marxilaisittain? Ongelma ei tunnu äkkiseltään olennaiselta, mutta henkilöiden myötävaikutusta toisiinsa on hankalaa olla arvioimatta. Tähän ongelmaan on vastattava metodissa: Katson, että on mahdotonta ymmärtää osaa Marxin keskeisimmistä teoksista ilman Engelsiä, sillä jo varhaistuotannosta alkaen on Engels ollut mukana monissa teksteissä⁶. Niinpä käsittelen ensin Marxin yhteydessä Engelsin kanssa työstetyt tutkimukset ja seuraavassa osiossa tutkin yksinomaan oppia Engelsin marxismista.

⁶ Useiden lähteiden mukaan Engels avusti enemmän todellisuudessa Marxia työstämään tekstejä, kuin että itse olisi ollut työstämässä monia tekstejä (Wheen 2007, 87-88).

3 MARXIN LUOKKATEORIA

Jotta marxismin luokkakuvaa voitaisiin analysoida, on syytä ensin tarkastella Marxin omia näkemyksiä luokasta. Näitä ovat luokka rakenteena, filosofinen luokka ja luokka, joka on tullut luokaksi itseään varten.

3.1 Historiallisrakenteellinen luokka

”Koko tähänastisen yhteiskunnan historia on ollut luokkataistelujen historiaa” (Marx 1978, 371).

Näin alkaa nuorten Marxin ja Engelsin *Kommunistinen manifesti* (1978 [VT2], 319–369).

Manifestissa keskeistä roolia historiassa näyttölee proletariaatti. Proletariaatilla Marx tarkoitti

pääomalle⁷ alistettua ihmisryhmää, sitä jonka työn lisäarvosta myös porvaristo vaurastuu. Marxin teoriassa kaikki arvo syntyy luonnosta ja työ on yksi luonnonvoima (ks. Marx 1978 [VT5], 531–532)⁸. Myöhemmin Marx keskittyy luonnon arvomäärityksen sijaan työnarvoon. Työ ja sen muodot ovat historiallisesta rakenteesta syntyvää toimintaa. Historian kehitys on luokkien kamppailua vallasta eli myös siitä, kuka hallitsee työssä tuotettua *lisäarvoa*⁹. Viimeisin vallankahvaan tarttunut yhteiskuntaluokka on ollut porvaristo, joka on luomallaan valtiolla lujittanut valta-asemansa. Porvariston myötävaikutuksella siirryttiin uuteen tuotantotapaan, kapitalismiin, jonka seurauksena vanhat tuotantosuhteet ovat mullistuneet. Pääoma uudenlaisena sosiaalisena suhteena kapitalisoi uusia ”mantereita” ja normalisoi uuden kauppiasluokan ideologian (ks. esim. Marx & Engels 1978 [VT2], 338–342).

⁷ Pääomalla kirjoitan tutkielmassani useissa yhteyksissä pienellä, koska sanana se kuvaa sosiaalista suhdetta joka realisoituu immanentista olemuksesta.

⁸ Gothan ohjelman arvostelussaan Marx teroittaa Saksan lassalelaiselle sosialistipuolueelle kuinka arvo syntyy todellisuudessa luonnosta ja työ muokkaa sitä. Marxille ihminen on luonnon tuotantovoima, tuotantovoima, joka työstää lisäarvon (Marx 1978 [VT5], 531–532.)

⁹ Lisäarvon käsitteellä tarkoitetaan arvoa, minkä kapitalisti jättää hyvittämättä työn tekijöille. Lisäarvo syntyy työssä, mutta se on erillään kierrossa vaikuttavista hinnoista. Siksi työ ja pääoma ovat ristiriidassa keskenään. Tuotteen arvo syntyy työssä, mutta hinta markkinoilla. Vaihtoarvo vaatii aina käyttöarvon pohjakseen. (ks. Marx 1974 [P1] 45–77)

Porvarien vallankumous loi ns. ”*kauppiaiden maailman*”. Valistuneet porvarit avasivat uuden oven ”orjien” kastleille, josta syntyi palkkatyön myötä työväenluokka. Kuten nuoret Marx ja Engels ilmaisevat asian *Kommunistisessa manifestissaan*:

”*Aseet, joilla porvaristo kukisti feodalismia suuntautuvat nyt porvaristoa itseään vastaan. Mutta porvaristo ei vain takonut aseita, jotka tuottavat sille kuoleman; se on myös synnyttänyt miehet, jotka tulevat käyttämään näitä aseita: nykyajan työläiset, proletarit*”. (Marx & Engels [VT2] 1978, 342).

Marxin aikana alkoi työväenliike kasvaa ja erityisesti Marxin jälkeensä jättämät kirjoitukset loivat tieteellisen perustan kapitalismin kritiikille. Marx löysi Louis Althusserin sanoin historian ”mantereen” (Althusser 1984, 57) ja loi perustan uudelle lähestymistavalle, joka oli vastadiskurssi vallitsevalla taloustieteelle. Marxismi toi poliittiseen taloustieteeseen pääoman subjektin.

Yhteiskuntaluokat ja niiden taistelu näyttelee pääasiallista ja historiallista roolia kapitalistisessa tuotantotavassa. Pääomassa Marx loi loogisen esityksen siitä, kuinka porvaristo ja uusi proletariaatti kuoriutuivat, erityisesti Englannissa, ja kuinka tuotantosuhteet uusiutuvat. Seuraava vallankumous tulisi olemaan proletariaatin (ks. Marx & Engels 1978 [VT2], 348). Marxin esityksessä pääoman akkumulaatio ohjaa historian kehitystä, mutta kasautumisesta osattomaksi jäävän proletariaatin on tehtävä itse historiansa – dialektiikan on tunnettava rajansa: ”*Filosofia ei voi toteutua ilman proletariaatin kumoamista, proletariaatti ei voi kumota itseään ilman filosofian toteuttamista*” (Marx 2009, 97).

Kommunistisessa manifestissa Marx ja Engels ylistävät feodaalisen, kiinteän maailman tuhonnutta porvaristoa. Porvaristo tuhosi feodalismia tuottavuuden noustessa ja loi kauppiaiden maailman. Edistyksellinen porvaristo tavaramuotoisesti pääomasuhteen hallitsevalla rahamuodolla ja lopulta kapitalistinen tuotantotavan koneisto alkoi levittäytyä (ks. Marx & Engels 1978 [VT2], 338-341). Koska teollisessa vallankumouksessa tuotantosuhteet mullistuivat, oli porvariston konstituutava valtansa. Porvaristo loi kansallisvaltiot turvatakseen pääoman kasautumisen ja se kirjoitutti itselleen sopivat perustuslait, joista liberaalidemokratia sai alkunsa. Jotta lait toteutuisivat ja pääoman akkumulaatio voisi jatkua, olisi porvarillisen valtion – luokkataistelua rajoittaakseen -

muodostettava porvarillista ideologiaa uusintavat koneistot¹⁰. Valtiokoneiston tehtävänä on uusintaa vallitsevaa yhteiskunnallista rakennetta ja tuotantotapaa, työväenluokkaa ja sen elämisen ehtoja (ks. Marx & Engels 1978 [VT2], 142–147). Marxin luokan käsite ulottuu kaikkiin tuotannon ja tajunnan muotoihin. Nuori Marx ilmaisee seikan *Saksalaisessa ideologiassa*: ”tajunta ei määrää elämää, vaan elämä määrää tajunnan” (Marx & Engels 1978 [VT2], 78).

3.2 ”Filosofinen” luokka

Marxin tavoitteena oli kääntää Hegelin idealistinen filosofia jaloilleen eli materialistiseksi ja toisaalta irtisanoutua Feuerbachin teoreettisen vallankumouksen aloittaneesta humanistisesta materialismista (Marx & Engels 1978 [VT2], 63–66). Hegelin filosofiassa valtio ja yhteiskuntaluokat olivat jumalallisen hengen ilmentymiä. Valtio takasi ”kansalaisyhteiskunnalle”¹¹ olosuhteet toimia vapaasti ja puhalsi siihen hengen, takaamalla yksilöille mahdollisuudet niin negatiiviseen kuin positiiviseenkin vapauteen (Hegel 1994, 173–178). Hegelin järjestelmässä henki täydellistyy dialektisesti vastakohtien kautta, ja sama ajatus pätee myös niin sanottuun valtion henkeen *siveellisen idean todellisuutena* (Hegel 1994, 204–209). Hegelin valtiofilosofiassa kansalaisyhteiskunta on valtion luomus, kuten ihmiset ovat jumalan luomuksia (Hegel 1994, 98–104). Marx käänsi koko valtiokysymyksen predikaatin ja objektin pääläelleen. Kun Hegelin predikaatti oli jumala ja objekti ihminen, niin Feuerbachin predikaatti oli ihminen ja objekti jumala (Byhovski 1967, 64–93). Marx hylkäsi Feuerbachin ihmisen jumaloitavaksi kohottavan humanismin. Marx muutti objektin ja predikaatin suhdetta siten, että ihmisen predikaatin korvasi rakenteellinen todellisuus, mutta objekti - oli se sitten jumala tai valtio - säilyi samana. Marxille kapitalistinen valtio oli porvarillisen kansalaisyhteiskunnan tuotos, ei *hengen absoluutti*. Marxin filosofiassa on työväenluokan itse irrottauduttava rautahäkistään ja muutettava maailmansa (Marx 1978 [VT2], 66¹²). Marxin mukaan ennen valtiotonta kommunismia olisi proletaarin otettava

¹⁰ Marxin klassikko tekstissä *Saksalainen ideologia* esitetään myös kuinka porvaristo luokkana hallitessaan materiaalista tuotantoa, hallitsee myös ideologista tuotantoa, jossa tuotetaan yksilöiden yhteiskunnallinen tajunta (Marx 1978 [VT2], 106-110).

¹¹ Kansalaisyhteiskunnan käsite Marxilla on syytä määritellä tarkkaan; Marx ymmärtää sillä koko yhteiskunnan segmenttiä, sitä segmenttiä jossa politiikka ja markkinat toimivat ja niitä voimia, jotka ovat konstituoineet valtion (Marx 2009, 93–94).

¹² Yhdestoista Feuerbach -teesi kuuluu: *Filosofit ovat vain eri tavoin selittäneet maailmaa, mutta tehtävänä on sen*

valtio-aparaatti haltuunsa, tuhottava se ja lopulta korvattava valtio kommunistisella yhteisöllä (Marx & Engels 1978 [VT3], 358). Olisi siirryttävä *proletariaatin diktatuuriin*, kunnes valtioaparaatti kuoleutuu (Marx 2009, 96–97).

Työväenluokka on historiallinen kategoria. Työväenluokka elättää itsensä tekemällään työllä ja kapitalistiluokka elää työväenluokan tekemällä työllä. Työstä syntyy *käyttöarvo*, kaupasta *vaihtoarvo*. Työstä syntyy lisäarvo, jonka kapitalisti saa. Lisäarvosta erottuu vielä markkinoilla työn tuotteesta saatu hinta (Marx 1978 [VT2], 160). Arvo on filosofinen käsite, joka on luonteeltaan ehdottoman laadullinen. Vain kapitalismi voi kvantifioida tai hinnoitella sen työväenluokan palkaksi ja pääomasuhteeksi.

3.3 Luokasta sinänsä luokaksi itseään varten

Marx esittää Engelsin postuumisti toimittamassa *Pääoman* kolmannessa osiossa kolme luokkaa: 1) työnsä omistajat, 2) maankorolla eläjät ja 3) kapitalistit (Marx 1976 [P3], 868–869). Marx tunnisti hajonneen säätyjärjestelmän erot korostaen antagonismia työn ja pääoman välillä. Luokkaristiriidat tulisivat kärjistymään voiton suhdeluvun laskutendenssin¹³ seurauksena. Lopulta luokkasubjektien erityisyydellä ei ole väliä, kun siirrytään yleiselle tasolle. Jäljelle jää työn ja pääoman välinen antagonismi. Marxin luokkakäsite on olemassa vain luokkataistelun dialektiikassa. Jos luokkia olisi vain yksi, proletariaatti, loppuisi luokkataistelu ja ”historia”. Historialla on oma totaliteettinsa - tila, joka määrittää materian ja vallitsevat sosiaaliset suhteet. Pääoma luo maailmasta yhteismitallisen yksikön ja kärjistää ristiriidan kahteen napaan: työhön ja pääomaan. Työväestöllä on edessään *proletarisoituminen*, sillä palkkatyöläiset asettuvat jatkuvaan kiristyvään kilpailuasemaan keskenään. Proletariaatin lukumäärä tulee kasvamaan väestön kasvaessa ja yhä useampien kapitalistien liukuessa työväenluokkaan ja tullessa osattomiksi (Marx 1978 [VT2], 415–416). Pääoma tuntee itsensä ja etunsa. Kapitalistit ovat jo olleet luokka sinänsä (*an sich*) ja tulleet luokaksi itseään varten (*für sich*). Pääoman synnyttämä työväenluokka on ollut historiallisesti luokka itseään varten vaihtelevalla menestyksellä ja merkityksellä. Voittaakseen työväenluokan on

muuttaminen (Marx 1978 [VT2], 66).

¹³ Voiton suhdeluvun laskutendenssillä Marx tarkoitti kapitalistien kiihtyvää keskinäistä kilpailua, mikä johtaa entistä kiivaampaan ja intensiivisempään arvomuodostusprosessiin. Kiihtyvä voiton tavoittelu kriisiyttää kapitalismin kerrasta toiseen ja juuri siksi se on järjestelmä, joka kumoo itsensä jatkuvasti (Marx 1976 [P3], 214–234).

tultava vallankumoukselliseksi luokaksi itseään varten (Marx 1978 [VT2], 277). Se saa tajuntansa historiallisessa tuotantomuodossa, mutta sen on muututtava vallankumoukselliseksi toimijaksi, kuten jatkuvasti muuntuva pääoma. Marxilainen teoria tähtää voimauttavaan muutokseen, ei vain selittämään tai ymmärtämään maailmaa (Marx 1978 [VT2], 67).

Nuoret Marx ja Engels totesivat *Kommunistisessa manifestissa* kaikkien tuotantosuhteiden mullistuvan (1978 [VT2], 337–338). Työväenluokasta on tullut tavaramuodossaan luokka sinänsä ja lopulta sen on tultava luokaksi itseään varten kärjistäen lopulta proletariaatin ja oligarkin suhteen ilman ”kansaa”.

3.4 Luokka rakenteena ja ideologiana

Engels totesi Marxin ajattelun yhdistävän kolme tiedettä: saksalaisen filosofian, ranskalaisen vallankumouksellisen ajattelun ja englantilaisen poliittisen taloustieteen (Althusser 1969, 79–82). Sitten Lukács jakoi kaksi tapaa ymmärtää Marxin luokka: Marxilla on 1) sosiologinen tapa ymmärtää luokka paikalleen pysähtyneenä konstituutiona ja 2) kommunistisen ideologian tapa, jossa luokka edustaa konjunktuuria sosialismiin (Therborn 2008, 88–89; Lukács 1977, 419–423). Sosiologinen luokka on Marxille ikään kuin pysäytyskuva, tapahtuma, jonka todellinen tila on jo muuttunut. Se voi ilmetä esimerkiksi empiirisenä tutkimuksena historiallisesta rakenteesta. Empiiriset tutkimukset luokasta voivat havainnollistaa vain sen, kuinka sen kuvaama konstituutio on muuttunut.

Kommunistisen ideologian sisältämä luokka on olemassa olevassa historiallisessa tilanteessa tuotettuna ideologiana. Ideologialla itsellään ei ole historiaa, vain rakenteella. Marxilaista luokkaa ei olisi olemassa, jos rakenteellinen kamppailu pääomasuhteesta lakkaisi. Olisi olemassa vain museotiede historian tapahtumista. Luokkataistelu on antagonistinen prosessi, joka saa mitä erilaisimpia muotoja erilaisissa historiallisissa tilanteissa. Althusser saattaisi kuvata luokkaa lainaten Freudin käsitteistöä siirtymästä (Freud 1968, 153, 251) ja tihentymästä (ks. Freud 1968, 238) tai Lacanin metonymiasta (Kurki 2004, 27) tai metaforasta (Kurki 2004, 26). *Tihentymä* tai *metafora* vastaisi sosiologista luokkaa sen vallitsevista presentaatioista sellaisina kuin ne

ilmenevät¹⁴. Siirtymä tai *metonymia* voisi puolestaan olla ideologiaa vallitseva historiaton liike, joka ilmenee taas tihentymänä inhimillisessä ymmärryksessä¹⁵. Luokka on interpellaatio, ”väläkysymys”, joka kutsuu subjektiuteen. Althusserin luokka ei ole käsitteenä teleologinen tai dialektinen, vaan sattumanvarainen.

Luokka merkitsee kommunistiselle liikkeelle sitä, että se voi muuttaa kapitalistisen modernisaation omiin ohjaksiinsa. Muodostua subjektiksi, joka ei muodostu onnettomaksi kansaksi. Kun luokan negatiota ei enää tarvita, ovat kapitalismin oireet hävinneet. Hallitsevan ideologian ja materiaalsen todellisuuden väliset suhteet pysyvät ristiriitaisina.

Taulukko 1. Marxin luokkakäsitys

- Luokka-antagonismi on keskeinen historiaa ohjaava tekijä. Antagonismia ohjaa talous, jossa kamppailevat pääoma ja työ.
- Marx irtautuu Hegelin dialektiikasta ja kehittää oman materialistisen filosofiansa. Filosofian, jonka tarkoituksena on muuttaa maailmaa, ei vain selittää sitä. Proletariaatista tulee keskeisen toimija luokkataisteluksi kuvatussa maailman liikkeessä. Proletariaatin aikaa on edeltänyt porvariston aika, josta on seurannut kaiken kaupallistuminen ja pysyvän sulaminen.
- Proletariaatin on luotava oma filosofiansa ja ideologiansa. Proletariaatin toiminnan on johdettava proletariaatin diktatuuriin, jossa otetaan harppauksia kohti tasa-arvoisempaa tuotantotapaa.

¹⁴ Metonymia taas viittaa merkityksen muuttumiseen, vaikka puhe olisi samasta asiasta (Kurki 2004, 27; Althusser 1984, 38–39). Työn ja pääoman välinen antagonismi voi näin saada useita eri muotoja erilaisissa totaliteeteissa.

¹⁵ Metafora yhdistää asiat, joilla ei muutoin ole yhteisiä tekijöitä (Kurki 2004, 26; Althusser 1984, 38–39).

4 MARXIN JA MARXISMIN KRITIIKKI

Marxismiin on kohdistunut pääosin kahdenlaista kritiikkiä. Weberiläinen kritiikki kohdistuu marxismin kyvyttömyyteen tunnistaa kapitalismin rationaliteettia ja funktionaalisuutta. Postmoderni kritiikki puolestaan kohdistuu lähinnä marxismin ontologisiin lähtökohtiin.

4.1 Weberiläinen kritiikki

Argumentti, joka kohdistuu usein Marxin luokkapolarisaatioteesiin, on, että Marxin ennuste ei osunut kohdalleen. Luokat ovat jääneet vastakohtaisiksi, eivätkä tähän kysymykseen ole dialektiikan polut kyenneet vastaamaan. Nuori Marx arvelee kuitenkin kirjeessään Joseph Weydermayerille (5.12.1852) luokkaristiriitojen ratkeavan proletariaatin diktatuurilla:

”Minulle ei kuulu ansio enempiä luokkien olemassaolon keksimisestä aikamme yhteiskunnassa kuin niiden keskinäisestä taistelustakaan. Porvarilliset historiankirjoittajat olivat jo kauan ennen minua tuoneet esiin luokkataistelun historiallisen kehittymisen ja porvarilliset taloustieteilijät luokkien taloudellisen anatomian. Mitä minä toin uutta, niin ensinnäkin todistin, että luokkien olemassaolo on yhteydessä vain tuotannon tiettyihin historiallisiin kehitysvaiheisiin; toiseksi, että luokkataistelu johtaa ehdottomasti proletariaatin diktatuuriin; kolmanneksi, että tämä diktatuuri itse on vain siirtymistä kaikkien luokkien hävittämiseen ja luokattomaan yhteiskuntaan.” (Marx 1976, 70).

Marcello Musto selittää kirjettä Marxin nuoruuden harkitsemattomuudella ja korostaa, että kyseessä ei ole mikään varsinainen julkilausuma, vaan henkilökohtainen kirje Weydermayerille. Toisaalta olennaisempaa on se mitä proletariaatin diktatuuri tarkoittaa. Siitä on Marxin testeissä yhtä heikosti määritelmiä kuin luokkakäsitteestäkin. Marcello Musto pitää lausumaa ”utooppisena” toteamuksena, ei niinkään leninistisenä käytännön oppina (Maidanski & Oittinen 2011, 121). Yleinen ei-leninistinen esitys proletariaatin diktatuurista ovat historiallisesti kehittyneet koneistot, joiden tarkoituksena on ollut tasata pääomasuhdetta.

Tulevaisuuden ennustaminen oli Marxille yhtä vaikeaa kuin se on tämänkin päivän futurologeille. Marxin ajan jälkeen on kuitenkin tapahtunut monia muutoksia, joiden vuoksi myös marxilaisen

teorian on täytynyt muuttua todellisuuden mukana. Epäilemättä hypoteesit tuottavasta työstä tai siitä, millaiseksi luokkapolarisaatio kapitalistien ja työläisten välillä tulisi kiristymään, on kyettävä ymmärtämään aikaansa kuuluvina oletuksina, joita on elaboroitava tarkemmin vallitsevan ajan piiristä.

Epäilemättä Marxin virheet on korjattava ja teoriaa voitava kehittää. Toisaalta teorialla on myös ymmärrettävä oman aikansa muotoiluiksi. Marxin analyysin soveltamisessa sellaisenaan ongelmia tuottavat esimerkiksi modernit kansallisvaltiot, jotka ovat kehittyneet ja joissa sosiaalipolitiikka instituutiona on saanut alkunsa. Ehkä tie todelliseen kommunismiin tai sosialismiin ei olisikaan kivinen vaan tapahtuisi vaiheittain rauhanomaisesti.

Marxilaisen teorian weberiläisistä kritiikeistä tunnetuimpia ovat Anthony Giddensin traditionaalisuuksien välinen konfliktiteoria. Giddensin mukaan yhteiskunnallisessa konfliktissa on kyse traditioiden välisistä konflikteista, ei vain luokka-antagonismeista. Luokka ei vastaa sukupolvien tai erilaisten traditioiden, kuten etnisyyksien välisiin konflikteihin. Giddensin mukaan luokkayhteiskunta on oikeastaan vain eurooppalainen ilmiö, eikä se juuri vastaa länsimaisen yhteiskunnan ulkopuolisiin kysymyksiin (Giddens 1981, 106–108).

Giddensin oppi-isä Max Weber sen sijaan vaikutti hyvin ymmärtävän Marxin näkökulmaa ja jopa siteerasi häntä *Tiede ammattina ja Poliittikka ammattina* -teoksissaan. Vaikuttaisi siltä, että Weber ymmärsi Marxin työn merkityksen yhtenä merkittävänä näkökulmana kapitalismiin (Weber 2009, 75–77). Leniniin Weber sen sijaan suhtautui kriittisesti (Weber 2009, 138–139). Weber toteaa bolševikeista:

”Heidän on ollut pakko hyväksyä melkein kaikki porvarillisina luokkajärjestelyinä vastustamansa asiat oman valtiovaltansa pääinstrumenteiksi, jotta he ylipäänsä olisivat voineet pitää valtion ja talouden toiminnassa.” (Weber 2009, 105)

Ehkä kaikkein rakentavinta weberiläistä kritiikkiä marxilaista luokkateoriaa kohtaan on esittänyt Ralf Dahrendorf teoksessaan *Luokat ja luokkaristiriidat teollisessa yhteiskunnassa* (1969). Dahrendorfin mukaan Marxin luokkakäsitys on liian kapea ja keskittyy vallankumoukselliseen historialliseen vaiheeseen. Hän toteaa, että jos Marxin luokkamalli ei toimikaan kuten Marx ennusti

eli luokat eivät polarisoidukkaan pieneksi kapitalistien ryhmäksi tai, jonka johdosta meillä on syytä iloon (Dahrendorf 1969, 60). Dahrendorfin mukaan traditionaalisessa marxismissa unohdetaan modernien yhteiskuntien integraatio ja yleistähto tai konsensus (Dahrendorf 1969, 212–220). Tällaisesta käsityksestä voisi käyttää esimerkkinä pohjoismaista hyvinvointivaltiota, joka hyväksytään lähes jokaisessa poliittisessa leirissä jossakin muodossa. Kapitalismi on muuttunut huomattavasti Marxin ajoista ja myöhäiskapitalistisessa yhteiskunnassa luokkarakenteesta on tullut monimuotoisempi valtasuhteiden rihmastoituessa. Dahrendorf erottaa teollisen ekonomis-korporatiivisen konfliktin (Dahrendorf 1969, 312–318) ja poliittisen konfliktin toisistaan (Dahrendorf 1969, 359–370). Dahrendorfin mukaan Marxin teoria on liian yksinkertainen ja omaisuuteen keskittyvä, mutta siinä on kehittämispotentiaalia. Luokkakritiikki oli kohdistettava autoritaarisuuteen ja autoritaarisiin luokkiin, joista muodostuu ”käskytäjien” ja ”tottelijoiden” luokat. Luokkia ei voisi enää yksinomaan palauttaa omistukseen tai kontrolliin (Dahrendorf 1969, 371–377). Dahrendorfin kritiikki ja ajattelu sovittautuvat hyvin leninismin kritiikiksi ja päättyy aikaansa ennakoivaan johtopäätökseen, että marxilaisen kritiikin kohteina tulisivat olla auktoriteetit yksinomaisen kapitalistisen maailmanjärjestelmän sijasta.

Ongelmallista Dahrendorfin näkemyksessä on, että hän väittää Marxilla olevan jonkin erityisen sosiologisen luokkateorian. Dahrendorfin Marx -kritiikkiä voisi kutsua liberaaliksi kritiikiksi ja se on luonut hedelmällisen maaperän kehittää marxismia. Kuitenkin Dahrendorf käsittelee Marxin luokkateoriaa weberiläisittäin ja ei-totaliteettiteorian se jättää esimerkiksi kuvaamatta luokan roolin historiassa muutoksen toteuttajana. Dahrendorf käsittelee weberiläisittäin vain rakennetta ja erityisesti omistus- ja kontrollisuhdetta.

4.2 Postmoderni kritiikki

Usein marxismin kritiikki kohdistuu johonkin muuhun kuin Marxiin itseensä. Vaikuttaa, että usein kritiikki, jonka Marx ja Marxin luokkateoria saavat osakseen, kohdistuu neuvostoliittolaisvaltaisiin traditioihin. Intohimoja puolesta ja vastaan on herättänyt Risto Heiskalan *Marxismin rajalle!* -teksti (1996), missä korostetaan, että nyky-marxismeissa valtakäsitysten tulee olla ”tuottavia” foucaultlaisen käänteen jälkeen (Heiskala 1996, 21–24). Tämän kaltaisen kritiikin voi kohdistaa ortodoksimarxismille eli opeille, joiden mukaan pääoma on vain repressiivinen elementti. Heiskala

väittää Baudrillardiin ja Foucault'tiin tukeutuen Marxin valtakäsityksen olevan negatiivinen. Negatiivisuus pätee Marxin poliittisen taloustieteen kritiikkiin, jossa kritisoidaan Smithin ja Ricardon töitä. Käsitteellistäminen on välttämätöntä. Toisaalta filosofisissa teksteissään, kuten *Kommunistisessa manifestissa*, Marx korostaa, kuinka porvaristo loi työväenluokan ja vapautti nämä. Porvaristo kirjaimellisesti antoi elämän työväenluokalle, joka muotoutui feodaalialaluokasta. Marx historiallisena materialistina suhtautuu kapitalismiin juhlavasti, ei vain repressiivisenä koneistona, mutta toisaalta *Pääomassa* pääoma näyttäytyy melko negatiivisena elementtinä. Heiskala arvioi, että marxismi liukuu ”teoreettisesta terrorista” helposti lähelle ”reaalista yhteiskunnallista terroria” (Heiskala 1996, 18).

Foucault'lainen käänne on epäilemättä ollut merkittävä yhteiskuntatieteille ja filosofialle. Heiskalan esiin nostamat biovallan tuottamat mekanismit ovat mullistaneet koko käsityksen esimerkiksi sosiaalipoliittikan luonteesta yhteiskunnallisen tuotantovoiman ja elämän vahvistajana. Toisaalta on mielenkiintoista verrata kattoteorioina Foucault'n etuja Marxiin nähden, koska herrojen syntymän ja kuoleman välillä oli yli puolivuosisataa. Mielenkiintoista voisi myös olla tutkia Marxin ja Nietzschen ajattelun yhteneväisyyksiä ja eroja (ks. Andrew 2010, 89–101). Heidän työnsä pitkälti kohtasivat ”nietzscheläisen” Foucault'n tuotannossa (Foucault 1998, 45–59).

Tuottava biovalta ja sen alku säännellyn yhteiskunnan yhteydessä esiintyy jo Gramscin vankilavihkoissa, tosin huomattavasti yksinkertaisemmassa muodossa kuin Foucault'lla, jonka työstä alettiin luoda kokonaista biopoliittikan tutkimuskenttää, kaiken muun biopoliittisen tieteen itsereflektioksi (ks. Hänninen & Karjalainen 1997). Se, oliko Marxin käsitys vallasta tuottava vai yksinomaan negatiivinen, on kaksipiippuinen kysymys. Toisaalta se on, toisaalta ei.

”Reaaliseen terroriin” viittaavaa kritiikkiä on esittänyt posthumanisti Peter Sloterdijk, jonka mukaan väkivalta on osa marxismin kaunaista psykopatologiaa¹⁶. Marxismi sellaisenaan on edustanut joukkosieluisuutta, jossa heikot sielut sortavat vahvoja nietzscheläiseen tapaan (Sloterdijk 1987, 91). Marxismin tapauksessa suuri toinen on kapitalisti juutalaisen sijaan. Marxismin erottaa fasismista vain poliittisen agendan teemoittelu.

¹⁶ Tästä esimerkkinä Sloterdijk käytti Althusserin kohtaloa, joka päätyi surmaamaan vaimonsa ”ymmärtämättään” (Sloterdijk 1987,91).

Marxismien radikaaleinta postmodernia kritiikkiä on esittänyt Jean Baudrillard, jonka keskeisenä argumenttina on, että postmoderneissa yhteiskunnissa todellisuus on kadonnut. Reaalisen elämän oli korvannut simulaatio ja simulakrumi¹⁷, joista jälkimmäinen korvaa ideologian käsitteen, kuten myös subjekti-objekti -jaon tai marxilaisen perusta-päällysrakenne -jaottelun. Marxismille ideologia olikin Baudrillardin mukaan puhdasta simulakrumia. Teoksessa *Objektien järjestelmä* (1996) yhteiskunnan identiteettiä tuottava painopiste on siirtynyt tuotannosta kulutukseen. ”*Tuotannon peili*” (1975) puolestaan on puhdas Marx -kritiikki. *Tuotannon peilissä* Baudrillard väittää Marxin epäonnistuneen hyväksyessään porvarillisen poliittisen taloustieteen työn ja tarpeen premissit. Objektien tutkiminen tarjoaa huomattavasti hedelmällisemmän näkökulman kulttuuriin. Työn ja tarpeen käsitteistö muodostaa ”koodin”, jonka poliittiselta taloustieteeltä omaksutut premissit ovat osa porvarillista projektia. Baudrillardin mukaan työn ja tarpeen koodaus hävittää muut mahdolliset tavat hahmottaa maailmaa (Heiskala 1996, 15; Baudrillard 1975, 127).

Baudrillardin kriittisessä semiotiikassa asiat saivat järkeä vasta kun ne käännettiin pääläelleen. Tästä premissistä esimerkiksi lisää oikeuksia vaativan työläisen tulisikin saada niitä vähemmän. Baudrillard kannatti ironisen viileää tapaa suhtautua asioihin, joita esimerkiksi mediassa esitettiin. Nämä olivat hänen keinojaan vastustaa kulutusyhteiskunnan postmodernia simulakrumia. Myös marxilainen luokkataisteluoppi on tuotettu objekti ja todellisuuden kadotessa marxismi itse simuloisen kivullisen todellisuuden, josta se luuli kertovansa. Historiallinen materialismi on poliittisen taloustieteen porvarillista simulaatiota varustettuna maailmantuskalla. Baudrillard rakentaa järjestelmänsä Maussin antropologian, Bataillen ”tuhlausteorian” ja psykoanalyysin pohjalle (Arppe 1992, 127).

Baudrillardilaiseen luokkateoriaan sovittautuu paremmin kulutus kuin tuotanto (Baudrillard 1996, 160–162). Länsimaisen ihmisen identiteetin tuotti nyt kulutus-objektit, jotka myös rakenteistivat

¹⁷ Simulakrumilla Baudrillard ymmärsi vallitsevassa yhteiskunnallisessa simulaatiossa olevaa koodia. Teollisen vallankumouksen jälkeen vallitseva yhteiskunnallinen simulakrumi on ollut ”tuote”. Simulakrumia on kolmen tasoista; 1) Ensimmäisen asteen simulakrumi vapautti merkin liikkumaan. Merkkien kantajista tuli osa universaalia systeemiä. Tällöin porvaristo alkoi murtaa säätyrajoja. 2) Toisen simulakrumin vaihe, joutui vastaamaan aitouden haasteeseen. Se vaihe oli teollisen massatuotannon vaihe. Tällöin myös luonto ja luonnollisuus karkasivat kauas taustalle ihmisestä. Toisella vaiheella oli vain yksi koetinpiste, inhimillinen työ, jolloin objektien vaihtoarvoa alettiin perustelemaan niiden käyttöarvolla. 3) Kolmannessa simulakrumien tasossa objektien käyttöarvo ei enää toimi niiden ”alibeina” (Seppänen 1995, 100–103).

luokkajaon ja joilla tehtiin ero suhteissa muihin malleihin¹⁸ ja sarjoihin¹⁹. Baudrillardin mukaan objekteilla oli neljä päätyyppiä, jotka hän osittain seuraten Marcel Maussin teoriaa käyttö- ja vaihtoarvoista jaotteli²⁰: Ensimmäiseksi objekteilla on funktionaalinen arvo, joka syntyy objektin käytettävyydestä (Baudrillard 1996, 11–12). Toiseksi objekteilla on vaihtoarvo, joka erottautuu käyttöarvosta erityisyydessään markkinoilla. Objektin käyttöarvon ja vaihtoarvon rinnalle kehittyi kolmanneksi objektin symbolinen arvo suhteesta toiseen (Baudrillard 1996, 115–116) ja neljänneksi merkkiarvo, joka viittaa objektin käyttäjän erityisyyteen toisista (Baudrillard 1996, 145–146).

Baudrillardin mukaan Marxin teoria on erityisen huono, koska siinä tarpeet ilmaantuvat ”luonnosta”, disjunktiosta²¹, ja yhteiskunnallinen johdetaan aina tuotannosta. Objektit, halut ja tarpeet ovat yhteiskunnallisesti määräytyneitä. Vallitsevassa simulakruumissa tarpeet ovat aina yhteiskunnan määrittämiä. Tarvetta ei siis ole olemassakaan, on vain halua objekteja kohtaan. Todellisuus, jota Baudrillard kutsuu kuolemaksikin, on kaikonnut arkisten kokemusten piiristä. Baudrillardin kuvaukset postmodernista ovat vaikuttavia, mutta ideat simulakruumeista, joita hän kuvaa, täytyy ymmärtää todella eriaikaisina ja -paikkaisina prosesseina. Monin paikoin maailmaa kamppaillaan edelleen funktionaalisisista objekteista, kuten vedestä. Teoriana Baudrillardin malli on toimiva, mutta se käy melko harvojen ihmisten arkijärkeen. Jos simuloitu tuntee jonkin asian olevan yhteiskunnassa kertakaikkisen väärin ja kokee sen oman olemassaolonsa edellytyksiä rajoittavana, niin viileä ja ironinen asenne ei välttämättä auta muutoksessa. Teoriana se onkin äärimmäisen ”viileille” tutkijoille, kuten Baudrillardin muistelmat antavat ymmärtää kirjoittajastaan (ks. Baudrillard 1988). Epäilemättä viileiden mallin se viettelee, mikä on Baudrillardin mukaan teorian tehtävä ”objektin strategiana” (ks. Arppe 1992, 172). Teoriana se haastaa marxismin postmodernissa keskustelussa kyseenalaistaen tuotannon ja materialistisen kamppailun luonteen.

Gilles Deleuze kehitti teoriaa marxismista ja kapitalismin aksiomatiikasta nietzsheläisittäin, jossa

¹⁸ *Mallit* ovat ideaalityyppejä, jonka mukaisiksi ihmiset yrittävät muodostua kuluttamiensa sarjojen avulla. Mallin käsite on valtavirtayhteiskuntatietessä lähellä ”arvon” käsitettä (Baudrillard 1996, 148, 153–155).

¹⁹ *Sarja* on Baudrillardin työssä ”tuotesarja”, jonka osana yhteiskuntien erilaiset tyyli toimivat. *Sarjoilla* ihmiset heimoutuvat tyylikeiksi simulakruumissa tavoitellen medioiden tuottamia *malleja* (Baudrillard 1996, 149, 156–160).

²⁰ Usein oletetaan väärin Baudrillardin omaksuneen vaihtoteoriansa Marxin arvokäsitteistöä. Todellisuudessa erottelu periytyy Marcel Maussilta ja Georges Bataillelta (Arppe 1992, 127)

²¹ Disjunktiolla Baudrillard tarkoittaa luonnon ja ihmisen erottamista toisistaan, mikä on ollut olennaista modernin projektille (Arppe 1992, 130–131).

pääoman ja työn antagonistisesta aksioomasta ei kyetä irrottautumaan. Deleuze vaikutteisten argumenttien mukaan weberiläinen teoria tai freudilaisuus ei kykene irtautumaan ”byrokratian rautahäkistä”. Toisin kuin Baudrillard, Deleuze näki kuitenkin Marxin teorian pitävän sisällään elementit työstä vapautumiseen. ”Vapautumisen” suhteen Baudrillard oli kyyninen ironiassaan. Strategiat Baudrillardin ”koodista” tai Deleuzen ”kapitalismin aksiomatiikasta” pakenemiseksi ovatkin eksistentiaalisia seikkoja. Filosofista arvoa Baudrillardin ja Deleuzen teorioilla kyllä löytyy.

Filosofian ja yhteiskuntatieteen sekaannusta havainnollisti Alan Sokal kuuluisalla kritiikillään postmodernisteja kohtaan. Sokal laati artikkelin, jossa hän sovelsi vitsikkäästi kvanttifysiikan käsitteitä sosiaaliteoriaan. Tarkoituksena oli huijata sosiaalitieteilijöitä, joiden teorioita hän piti epätieteellisinä. Tunnetun *Social text* -julkaisun toimitus hyväksyi Sokalin laatiman artikkelin ja huijaus onnistui (ks. Sokal & Bricmont 1998). Kritiikki kohdistui erityisesti postmodernisteja ja intellektuaalista vasemmistoa vastaan, joka oli hylännyt terveen järjen, empiristiset tieteelliset menetelmät ja omaksunut oikeistolaiset ideat.

Luokkakamppailukonseptiota havainnollistaa nykymarxisti Slavoj Žižek, joka vertailee postmoderneja teorioita ja Matrix- elokuvatrilogiaa²²: ”*Jos ykkösosaa hallitsi yritys päästä pois Matrixista, vapautua sen otteesta, kakkososa teki selväksi, että kamppailu täytyy voittaa Matrixissa, sinne on palattava*” (Žižek 2009, 170). Tällä Žižek tarkoittaa kamppailuja ideologian ja politiikan alueilla (Žižek 2009, 170). Marxisin ja kommunismin lopputuloksen ongelmaa heijastelee *Matrix* -trilogian viimeinen osa, joka päättyy masentavaan aselepoon koneiden eli pääoman kanssa (Žižek 2009, 173).

Baudrillardin ja Deleuzen kaltaisten näkökulmien väliset argumentit kamppailevat jo Platonin dialogissa, jossa Kriton ja Sokrates dialogoivat erilaisin äänenpainoin Sokrateeta odottavasta oikeudenkäynnistä. Sokratesta yritetään saada taivutettua myöntämään syyllisyytensä ja välttämään kuolemantuomionsa. Kriton yrittää saada Sokratesta pakenemaan vankilasta tai myöntämään syyllisyytensä ja vaihtamaan kaupunkia. Tämä säästäisi Sokrateen hengen. Myös Sokrateen viholliset toivovat tätä ratkaisua (Platon 1999, 41–55, ks. myös selitys, s. 283). Kuten tunnetaan,

²² Matrix on scifi-elokuvien klassikko, jossa päähenkilö Neonille selviää maailman koostuvan lumematriisista. Koneet ovat ottaneet haltuunsa ihmisten tajunnat. Koneet simuloivat todellisuuden ihmisille, joita ne hyödyntävät bioenergianaan.

Sokrates valitsee kohtalokseen kuoleman ja tekee itsestään näin kuolemattoman. Kysymykseksi jää ulottuuko kapinallisuus konkreettisiin tekoihin vai jättääkö vastarinta ”subjektin sisäisyyden” ongelmaksi? Mikä on politiikan rooli suhteessa elämismailmaan ja siihen vaikuttamiseen? Baudrillardin tai Deleuzen teorit eivät siis tuo mitään uutta kamppailujen ontologiaan, vaikka omaa aikaansa heijastelevina filosofioina ne ovatkin tärkeitä.

Vesa Kannianen arvioi taannoin marxismia taloustieteen näkökulmasta todeten Marxin arvoteorian olevan väärä. Marxin arvoteoria on Kanniaisen mukaan väärä, koska vanhojen asuntojen hinnat nousevat, vaikka niihin ei käytetä uutta työtä tai uusien kännyköiden hinnat laskevat, vaikka niihin käytetään entinen määrä työtä (Kannianen 2009, 55). Kanniaisen näkökulma ja kritiikki marxismia kohtaan tulee kansantaloustieteen näkökulmasta. Kanniaisen kritiikki kohdistuu Marxin teoriaa kohtaaviin taloustieteellisiin odotuksiin, joissa hinnanmuodostumisen myötä käyttö- ja vaihtoarvo (ks. s.17–18 tässä tutkielmassa) menettävät merkityksensä. Kanniaisen empiirinen havainto sovittautuu moderniin kansantaloustieteeseen (economics), mutta se on eri asia poliittisen taloustieteen kanssa (political economy). Nimensä mukaan poliittinen taloustiede haarautuu laajalle yhteiskuntatieteisiin, jonka yksi osa-alue esimerkiksi sosiaalipoliittikka on²³. Marxismilla on ennen kaikkea filosofis-poliittinen tarkoitus. Tämän pohjalta erilaisia taloustieteellisiä argumentteja on mahdollista esittää keynesiläisestä, libertaarista tai vaikka suljetuista malleista.

Marxismi voi olla tarpeetonta positivistiselle kansantaloustieteelle, mutta tärkeää monille muille yhteiskuntatieteille. Arto Noro toteaa ”humanistisesti”:

[...]Jos joku väittää ihmisen olevan enkeli tai pelkkä eläin, niin mitä muuta voimme ottaa kritiikin aseeksi kuin materialistisen historiakäsityksen (tai klassisen porvarin sanoin: taloudellisen historiankäsityksen) ihmisestä yhteiskunnallisten suhteiden näyttämönä”. (Noro 2006, 288)²⁴

²³ Poliittista taloustiedettä opetetaan monissa ulkomaisissa yliopistoissa itsenäisenä oppiaineena.

²⁴ Teksti on osa Noron Burawoy -kritiikkiä, jossa kritisoidaan Burawoy'n tapaa kierrättää Gramscia uudelleen (ks. Noro 2006).

5 MARXILAISTEN LUOKKATEORIOISTA

Seuraavassa tarkastelen marxilaisten luokkakäsityksiä eli sitä, miten Marxin kirjoituksia on tulkittu.

5.1 Engels: Marxismista kohti historiallista materialismia

Friedrich Engels muistetaan usein Marxin työtoverina ja työn rahoittajana. Engels viimeisteli monia Marxin luonnoksia ja toimitti postuumisti Marxin teoksia tämän kuoleman jälkeen (ks. Wheen 1999, 352). Kuitenkin Engelsin panos marxismin kehitykseen unohtetaan nykykeskustelussa usein. Engels toimi myös merkittävänä Marxin työn kehittäjänä. Engels avusti työväenluokan teorian kehityksen aikansa sosiaalidemokraattisen liikkeen piiriin. Samalla, ensimmäisen tulkitsijansa myötä, marxismi alkoi kehittyä opiksi.

Engels tutki työväenluokan historiallista alkuperää L.W. Morganin intiaaniväestön tutkimuksiin perustuen tutkimuksessaan *Valtion, yksityisomaisuuden ja perheen alkuperästä* (1978). Engels vertaili antiikin kreikkalaisten, roomalaisten, germaanis-keltiläisten ja intiaanien yhteiskuntamuodostelmia (Engels 1978 [VT6], 313, 335, 346, 298). Engels kuvasi kuinka antiikin klassisen kauden Kreikassa ja sittemmin Rooman valtakunnassa, syntyivät kapitalismin historialliset juuret. Rahatalous rikkoi entisen sukuyhteisön luoden naisista ja orjista miehen koti-omaisuutta. Valtiolle syntyi ennennäkemätön tarve pitää järjestystä yllä. Yhteismitallinen talous loi yhteiskuntaluokat valtiosta hyötyviin rahan omistajiin ja proletariaattiin. Vastaavaa yhteiskuntamuodostumaa ei ollut Euroopan ulkopuolella. Engels löytää tekstissään eurooppalaisen modernin kapitalistisen valtion juuret Kreikasta (1978 [VT6], 323). Intiaanien ja germaaniensa yhteiskuntamuodostumat olivat toisenlaiset. Niiden sukuyhteisöt eivät olleet yhtä patriarkaalisia kuin Välimeren alueen hallitsevat kulttuurit (1978 [VT6], 345–347: 299–302). Luokat muodostuivat kategoriaksi ensimmäisiä kertoja antiikin Kreikassa ja Roomassa. Roomassa vapaat miehet jakautuivat kahteen luokkaan: Patriiseihin (*Populus*) ja plebeijeihin. Vapaiden miesten käskynalaisia (ei orjia) kutsuttiin proletariaateiksi, omaisuudettomiksi, heiksi, joilla on vain jälkeläisensä (Wilczynski 1981, 468). Tätä ilmausta Marx ja Engels käyttivät usein työväenluokan synonyyminä, sillä teollinen vallankumous vapautti maaorjista työväenluokan.

Teoreettinen luokkataistelu, jota Engels itsekin kävi, jakautui Louis Althusserin mukaan käytännölliseen, filosofiseen, teoreettiseen ja tieteelliseen (Althusser 1984, 60–61).

Työväenluokalle tämä tarkoitti monien toiminnan muotojen uudelleen arviointia. Entistä tärkeämpää työväenluokalle oli järjestyä yhteisten tavoitteiden mukaan omissa ammattiorganisaatioissaan, muodostaa entistä voimakkaampi puolue ja pyrkiä muodostamaan porvarillista tiedettä, taidetta ja filosofian mullistavaa tietoa. Engelsin mukaan maailmasta löytyy monia antagonismeja, kuten miehen ja naisen, maanvuokraajan ja talonpojan tai kaupungin ja maaseudun välinen ristiriita. Kaikki kompleksiset antagonismit tiivistyvät kapitalismissa yhteen suureen ristiriitaan: työn ja pääoman väliseen.

Engels myös alkoi luoda Marxin työstä laitosta, josta alkoi muodostua omat koulukuntansa, kuten jokaisen ”profeetan” poismenon jälkeen. Engels perusti myös dialektisen materialismin järjestelmän, josta piti tulla ”sosialismin tiedettä” (Engels 1978 [VT6], 108). Engelsin dialektisessa materialismissa proletaarinen vallankumous näyttäytyi vääjämättömyytenä. Sitä, mitä proletaarinen vallankumous tarkoittaa, voidaan tulkita monin tavoin.

Taulukko 2. Engelsin ydinajatuksia

- Luokkamuodostelmia on monenlaisia erilaisissa historiallisissa kulttuureissa ja ajoissa.
- Länsimaisen kapitalismin juuret ovat roomalaisessa valtiossa. Naiset, lapset ja orjat olivat tuolloin miehen omaisuutta.
- Engelsiltä ensimmäinen marxilainen luokkarakenne analyysi. Marx ei analysoinut luokkarakenteita vaan luokkataisteluita.
- Engels kehitti dialektisen materialismin tieteen, jossa todellisuus esitetään ”objektiivisena”. Samalla Engels loi myös pohjan marxismille ”objektiivisen totuuden” koulukuntana.
- Ensimmäisen seuraajansa myötä marxismi alkoi kehittyä kohti suljettua järjestelmää.

5.2 Marxisin praxis 1900-luvulla

Marxin työtä ei olisi ollut mahdollista tehdä yliopistoissa. Marxiin voimakkaasti vaikuttanut ajattelija Ludwig Feuerbach ajettiin ulos Berliinin yliopistosta tämän kristinuskoa arvostelevien humanististen tekstien vuoksi (ks. Byhovski 1967, 14–15). Samalla esimerkiksi Hegel toimi yhtenä

Preussin valtionfilosofina, koska hänen ajatuksensa sopivat 1800-luvun sovinnaiseen muottiin (Manninen & Wahlberg 1994, 19–20, 39).

Marxilaisella teorialla ja erityisesti luokkateorialla ei ollut suuria mahdollisuuksia kehittyä valtiokoneistoissa, kuten yliopistoissa. Siksi työväenluokan teoria kehittyikin pääasiassa aikansa puolueiden ”älymystön” piirissä, voisi jopa sanoa; päällystössä. Päällystöllä tarkoitetaan sotilasterminologiassa henkilöstöä, jotka johtavat joukkoja - siis upseeristoa ja aliupseeristoa. Syy tähän oli epäilemättä se, että ”päällystöön kuuluvilla” oli aikaa, resursseja ja koulutusta ideologista toimintaa varten. Aikansa teoreettinen luokkakäsitys ja luokkataistelukuva kehittyivät voimakkaasti juuri linjaorganisaatiota muistuttaneissa luokkasubjekteissa; puolueissa. Tässä kappaleessa käsitellään luokkakäsitystä, joka oli siirtynyt Marxin ja Engelsin pöytälaatikoista kohti käytäntöä ja uusia modifikaatioita. Nämä ovat kirjaimellisesti niitä vaiheita, jolloin ”kierto- ja väistöliikkeiden metodi” astuu käytäntöön. Historiallisia prosesseja, joissa teoriasta tulee toimintaa sen ”oikeellisuudesta” riippumatta.

Keskityn läntisen marxismin traditioon, ideologiseen tutkimusperinteeseen, jossa Leninin ajatuksia kuljetettiin *kominternista*²⁵ länteen erityisesti Antonio Gramscin ja Georg Lukácsin myötävaikutuksella. Läntisen marxismin erotti opillisesti leninismistä sen avoimuus suhteessa ortodoksimarxismiin. Esimerkiksi gramscilaisen ideologian keskiössä on pyrkimys saavuttaa kansansuosio teollisuustyöväestön ulkopuolelta ja muodostaa uusi ”puolue” (Gramsci 1982, 21–23). Lenin, josta aloitan, on tärkeä linkki, sillä Leninin kokemukset periytyivät tähän traditioon väistämättä.

Gramscin ja Lukácsin perintö oli toisaalta hyvin samanlainen, mutta silti sisällöltään erilainen. Gramscia voisi luonnehtia tarkkanäköiseksi ”sosiaalitutkijaksi” ja Lukácsista ”filosofiksi”. Gramsci itse arvioi Lukácsin ”voivan olla väärässä tai oikeassa” esineistymisteoriassaan (Gramsci 1982, 77).

²⁵ Komintern eli kolmas internationaali oli Neuvostoliiton alkuvuosien kansainvälinen kommunistinen yhteistyöjärjestö, jonka tavoitteena oli maailmanvallankumous (ks. Wilczynski 1981, 87).

5.3 Lenin: Proletariaatti ja käytännön ongelma

Utopistisocialisteja on ollut Thomas Moresta (ks. More 1971) alkaen. Utopioissa on siirrytty rauhanomaiseen ja harmoniseen yhteiskuntaan usein romanttisesti. Lenin sovelsi teoriaa käytäntöön hyvin epäromanttisesti ja epädemokraattisesti. Kuten Carl Schmitt totesi, ”*siellä missä poliittinen toiminta alkaa, romantiikka loppuu*” (Schmitt 1986, 160). Luokkataistelun tavoitteet olivat ennen näkemättömät, mutta keinot päämäärään saavuttamiseksi olivat reaalipoliittisia. Bolševikkien ottaessa vallan lokakuussa 1917, aloitti Lenin silloiseen sotatilaan liittyvän sentralismin. Lopulta ”demokraattisesta sentralismista” tuli pysyvä tila. Monarkistien ja muiden Duuman porvarillisten ryhmittymien käydessä sotaa keskenään, kaappasivat bolševikit ja työläisneuvostot vallan. Lenin kaappasi vallan ja Leon Trotski loi armeijan lähes tyhjästä (Stern 1991, 59–65).

Välitön siirtymä täydelliseen sosialismiin osoittautui haaveeksi ja sittemmin tragediaksi, sillä taloudelliset suhteet luokkien, kuten talonpoikien ja työläisten, välillä osoittautuivat mutkikkaiksi. Kehittymättömän maatalouden tuotantosuhdetta oli vaikeampi järjestellä kuin teollisia tuotantosuhdetta.

Bolševikkipuolue otti haltuunsa valtiokoneiston alkaen voimistaa ”*demokraattista sentralismiaan*”²⁶ ja se loi oman *proletariaatin diktatuurinsa*. Lenin teki *poikkeustilasta pysyvän tilan*, kuten Carl Schmitt totesi (Koivusalo & Ojakangas 1997, 26), mutta löysi kaaoksesta ainutlaatuisen tilaisuuden tehdä historiaa. Tämän mahdollisti historiallinen konjunkturi.

Kyse oli siitä, kuinka jatkaa Neuvostoliitossa luokkataistelun historiallista prosessia, kehittää tuotantovoimia ja tukea globaalia proletariaattia. Miten edistää vallankumouksen prosesseja yli kansallisten rajojen? Tämän oli kuitenkin tapahduttava keskitetysti ja analyttisesti. Siksi Lenin halusi keskittyä lukutaidottomien venäläisten kouluttamiseen, sillä erityisesti kansalaisyhteiskunnassa ”hegemonit” näyttelevät keskeistä roolia. Puhuessaan hegemonista Lenin tarkoitti kansan keskuudessa arvostettuja henkilöitä, jotka väkivallalla loivat vallan. Hegemonit tarkoittavat käsitteenä mielipidevaikuttajia, jotka omalla olemuksellaan luovat edustamalleen vallalle tai vastavallalle hyväksynnän (Salo 2009, 17). Hegemonian ja sen tuottavan

²⁶ Demokraattisella sentralismilla käsitetään Neuvostoliitossa vallinnutta järjestelmää, jossa demokratia tarkoitti mielipiteen vapautta ja sentralismi taas keskitettyyn päätöksentekoon taipumista (Lenin 1972 [LVT1], 366–385).

kansalaisyhteiskunnan ideologinen luominen oli yksi Leninin keskeisistä ongelmista. Lenin uskoi vankasti, että luokkatietoisuus tulisi viedä ”ulkopuolelta” työväenluokalle. Kansalaisyhteiskuntaa vahvistavat politiikat tuli viedä valtiojohtoisesti neuvostokansalaisille. Sosiaalipoliittisena toimenä se oli ongelmallinen, koska kansan ”tarpeet” tunnisti keskuskomitea ja neuvostot, ei kansa itse. Neuvostovallan aikana feodaalisen Venäjän väestöstä yhä useammat oppivat lukemaan hegemonien toimesta, mutta kehitys jäi yksinomaan valtiojohtoiseksi.

Leninin toimet ja Neuvostoliiton demokratiattoman tilanteen nähtiin jo varhain olevan johtamassa stalinismiin. Merkittävin ero leninismiin ja stalinismiin välillä olivat tulokset. Kriitikoiden mukaan luokkatietoisuutta ei voinut tuoda ”ulkopuolelta”, ”väärää tietoisuutta” ei ollut olemassakaan, eikä proletariaatin diktatuuri ollut valtio vaan pikemminkin ”kommuuni”. Louis Althusser esitti Leninin toimineen historiallisessa tilanteessa, jossa vanha konjunkturi katkesi. Leninismi on ajassa toimimista kunkin totaliteetin mukaan ja Lenin välitti arvokasta tietoa maailman suurimman yhteiskunnallisen kokeilun perustajana.

Leninin ajattelussa valtiosta muodostui luokkataistelun ase kansainvälistä kapitalistista aparaattia vastaan (Lenin 1972 [LVT4], 156). Puolueesta tuli proletariaatin avantgarde - vallankumouksellisen taistelun etulinja (Salo 2009, 17). Kommunistinen puolue ja proletariaatti olivat erillisiä asioita. Leninillä oli hallussaan poliittis-legaali koneisto, mutta ideologian tuottaminen muodostui ongelmaksi, kuten lopulta talouskin²⁷. Ideologia on monimutkainen valtasuhteissa muodostuva objekti. Marxin mukaan ihmisen luokkana oleminen liittyy ensisijaisesti hänen tuotantoasemaansa. Sosialismiin siirtymisen ongelma muodostui juuri tuotantosuhteiden piiriin. Työläiset kyllä tunsivat olemassa olevien tehtaiden käyttötavat, mutta agraritalous muodosti ongelman. Kuten voi arvata, elintarvikkeiden tuotannon kehittymätön tuotantorakenne oikeastaan pakotti siirtymään vallankumouksen myötä feodalismista valtiokapitalismiin²⁸. Talonpojilta siis alettiin ostaa tuotteita ja keskeisinä vaihtajina toimivat kaupunki ja maaseutu (Lenin 1972 [LVT4], 391–394). Lenin kävi neuvotteluita narodnikkien²⁹ kanssa siitä, kuinka jakaa maata talonpojille. Demokraattista

²⁷ Lenin omaksui Engelsiltä luokkataistelun muotojen kolmijaon, jossa keskeisiä tekijöitä olivat ideologia, poliittislegaalinen koneisto ja talous (Lenin 1972 [LVT1], 293–297).

²⁸ Tämä oli ongelmallista, koska historiallisen materialismin metodin mukaan kommunismi olisi mahdollinen vasta kapitalismin kehittyttyä täysmitalliseksi. Siksi käytännön kommunistit joutuivat siirtymään valtiokapitalismiin.

²⁹ Narodnikit olivat Venäjän vallankumouksessa aktiivinen talonpoikien anarkososialistinen liike. He ajattelivat

yksimielisyyttä siitä, kuinka järjestää tuotanto talonpoikien ja työläisten kesken, ei syntynyt. Luokkataistelu tulisi ratkaisemaan lopulta pääoman ja työn välisen ristiriidan (Lukács 2009, 77). Luokkien välille oli luotava kompromissit ja valtio oli keskeinen toimija. Valtio oli puolue ja puolue oli työväenluokan ”etulinja” (Lukács 2009, 83). Leniniä kutsuttiinkin kompromissien mestariksi. Lenin ei ehtinyt vallankumouksen jälkeen pitkään analysoida luokkataistelun dynamiikkaa, sillä hän kuoli 1924 (Stern 1991, 74). Kuoleman jälkeiset keskitettyyn valtiovaltaan liittyvät seuraukset tunnetaan.

Lenin lisäsi luokkataistelukäsitykseen reaalipolitiikan maailman, analyysin mahdollisen ja mahdottoman välillä. Kuten jo Marxin työ osoitti, ilman työtä ei synny arvoa, etenkin käyttöarvoa, joka on vaihtoarvon edellytys (ks. Marx 1974, 168–175). Siksi päämäärää ei voi saavuttaa ilman välineitä. Ilman näitä ohjeita ei voi tehdä politiikkaa. Proletariaatti ja proletariaatin puolue olivat Leninille avantgarde; tietoinen ja aktiivinen luokka eli itselleen tulevan uuden mahdollisen maailman subjekti. Työväenluokka oli Leninille historiallinen, mutta myös käytännönläheinen kategoria; luokka sinänsä, joka kehittyi historiallisen perintönsä pohjalta. Sen perinnön pohjalta, joka sillä on olemassa, oli se sitten kehittynyt tai kehittymätön, kuten Venäjällä (ks. Lenin 1972 [LVT4], 101–105). Työväenluokka oli helppo erotella luokaksi muiden joukossa. Luokaksi, jonka itseisarvoksi mieltäminen auttoi käytännön kysymyksiä ratkottaessa.

Kamppailussa proletariaatin puolesta Lenin valtasi valtion, mutta oivalsi, että valtavaa historiallista loikkaa ei voisi tehdä ilman modernisaatiota ja orgaanista muutosta kansalaisyhteiskunnassa, jonka kehittäminen sittemmin unohdettiin. Kansalaisyhteiskunnan dynamiikkaa kehittäjä Antonio Gramsci jälkeinpäin pidemmälle. Leninin tavoitteena oli uuden mahdottoman maailman tavoittaminen mahdollisin, käsillä olevin, keinoin. Leninille valtio oli ase kapitalismia vastaan, jossa toteutui proletariaatin diktatuuri, mutta Venäjän kansalaisyhteiskunta oli kehittymätön. Leninin valtiossa poikkeustilasta tuli pysyvä.

Taulukko 3. Leninin ydinajatuksukset

- Luokkatietoisuus tulee viedä ”ulkopuolelta” puolueen toimesta työväenluokalle. Tämä loi myös pohjan stalinismille.
- Lenin näki luokkakamppailujen toteutuvan myös sosialismissa. Talonpoikien ja työläisten väliset kamppailut tulisivat myös ratkaisemaan Neuvostoliiton tulevaisuuden. Todellisuudessa tulevaisuuden ratkoivat byrokraattien ja kansalaisten välinen kamppailu.
- Hegemonian idean ”siemen kylvetään”. Lenin puhuu kansalaisyhteiskunnan vaikuttajista hegemoneina. Koulutuksen merkitys ymmärretään hegemonian tuottajana.
- Marxismiin uusi ulottuvuus. Luokkadyنامiikkaa havainnoidaan valtion tasolta ja toiminta johtaa 1930-luvulla hirvittäviin lopputuloksiin.
- Marxisin lahkosta sosiaalidemokratiasta syntyi bolševismi. Bolševistinen puolue muuttui valtioksi ”demokraattisen sentralismin” myötävaikutuksella.

Sekä Antonio Gramscia että Georg Lukácsia on pidetty läntisen marxismin perustajahahmoina. Gramsci oli erityisen kiinnostunut luokkien välisestä sosiologisesta dynamiikasta, uudesta *Ruhtinaasta* marxismin muodossa ja Lukács luokkatietoisuudesta. Molemmat heistä saivat runsaasti vaikutteita Leninin teoreettisesta työstä.

5.4 Gramsci: Työväenluokka pitkällä marssilla läpi instituutioiden

Italian kommunistisen puolueen johtohahmoina kuulunut Antonio Gramsci työskenteli Kolmannessa internationaalissa ja tapasi Leninin ennen tämän kuolemaa 1924. Antonio Gramsci jatkoi sosiaalisen dynamiikan kehittelyä. Vuonna 1929 fasistit sulki Gramscin vankilaan, jossa hän kirjoitti vaikuttavimman teoksensa *Vankilavihkot*. Gramsci peri Leniniltä monia ajatuksia³⁰ ja jatkoi kehittelyä väestöryhmien dynamiikasta ja hegemonian luonteesta. Gramscia ja Lukácsia voidaan pitää länsimarksisen suuntauksen ”perustajina”. He pitivät Trotskin näkemyksiä toimimattomina (Gramsci 1982, 100), mutta eivät kuitenkaan uskoneet Leninin ajatusten toimivan lännessä. Lukács joutui todistamaan stalinismin kauden kotimaassaan, jonka jälkeen hän alkoi

³⁰ Esimerkiksi orgaaniset intellektuellit on suoraan johdettavissa Leninin hegemonien käsitteestä. Hegemoneilla tarkoitettiin kansalaisyhteiskunnan vaikuttajia, kuten opettajia jotka opettivat kansaa lukemaan (Salo 2009, 17)

suhtautua myös leninismiin kriittisesti. ”Lännen Lenin” Gramsci syvensi marxilaisen teorian käytännön ulottuvuutta analysoidessaan yhteiskuntaluokkien välistä dynamiikkaa ja syy-seuraus -suhteita kehittyneen kapitalismin yhteiskunnissa.

Antonio Gramsci tunnetaan erityisesti hegemonian teoriastaan. Hegemonia käsityksen Gramsci omaksui Leniniltä, joka joutui ratkomaan työväenluokan luokkatietoisuuteen liittyviä kysymyksiä Neuvostoliitossa (Salo 2009, 17). Hegemonialla Gramsci tarkoittaa väkivallatonta tapaa, jolla hallitseva yhteiskuntaluokka uusintaa valtaansa. Hegemoniaa ei pidetä yllä väkivaltakoneistoin, vaan tuottamalla sitä paikallisissa sosiaalisissa käytännöissä. Hegemonia tuotetaan aktiivisesti paikallisella tasolla - ei ylhäältä johdettuna. Keskeisenä toimijana on koulutus, joka uusintaa vallitsevaa ideologiaa.

Erityisesti Gramsci painottaa koulutuksen merkitystä, sillä koulutuksessa tuotetaan erilaisia ryhmiä edustavat elimelliset toimijat (Gramsci 1979, 128–130). Muita hegemonisia aparaatteja ovat lehdistö ja julkiset instanssit. Gramsci analysoi syitä valtion legitimaatioon. Vaikka porvaristolla on valtiossa monopoli väkivaltaan, se ei pystyisi ylläpitämään voimaansa pelkällä voimalla. Nimittäin feodaalihalintokin tuhoutui lopulta ja ennen yhteiskunnassa alistettu porvarissääty valtasi monarkin aseman. Pelkkä sortava koneisto ei enää riittänyt luokkakamppailun perustelemiseksi. Gramsci hylkäsi ekonomisen determinismin ja kiinnitti erityisesti huomiota *kansalaisyhteiskunnan juoksuhautoihin*. *Kansalaisyhteiskunnan juoksuhaudat* olivat se ideologinen maasto, mikä kannatteli kapitalismia (Gramsci 1982, 93–100).

Gramscin mukaan sosiaalista muutosta etsittäessä oli muutoksen tekijöiden asetettava instituutioihin ja luotava niitä, jotta muutos olisi todellinen. Kulttuurinen hegemonia oli saavutettava ennen muutosta, koska ihmisten olisi haluttava sosialismia, jotta se voitaisiin toteuttaa (ks. Gramsci 1979, 112-113³¹). Gramscin ajattelussa luokkatietoisuuden projekti tuli toteuttaa yhteiskunnallisissa käytännöissä. Tälle kannalle Gramsci asettui toimittuaan Torinon tehdasneuvostojen kanssa opiskeluaikanaan. Sosialismin toteutumisessa valtion ymmärtäminen ja sen rakentuminen materialistiselle pohjalle oli olennaista. Ensin yhteiskuntaluokat muuttuivat ideologiaksi. Sitten ideologia muuttui puolueeksi ja puolue valtioksi. Gramscin teorian pohjalta

³¹ Gramsci puhuu käytännön filosofiasta uuden historiallisen aikakauden alkuna. Käytännön filosofia on termi marxismille vankilaolosuhteisiin, joissa Gramsci työskenteli.

voisikin nähdä esimerkiksi Suomen valtion yhdeksi isoksi puolueeksi, jonka pienemmät puolueet sitten jakavat. Tiukka tilanne, kuten kriisi, yhdistää puolueet yhdeksi isoksi linjaksi, jossa kaikki kamppailevat valtion edun puolesta.

Luokka-analyysissaan Gramsci uppoutui syvemmälle kuin muut aiemmin; hän kehitti hegemonian teoriaa yksityiskohtaisempien fraktioiden kautta. Gramscin analyysissa yhteiskunnan tuotantosuhteet organisoituvat kuten modernit armeijat, työväestö, työnjohtajat ja omistajat (Gramsci 1979, 114–116). Keskeisiksi toimijoiksi jäävät massoja johtavat orgaaniset intellektuellit, henkilöt, jotka tuntevat sekä käytännön että teorian ja osaavat hyödyntää tiedettä. Usein ajatus orgaanisista intellektuelleista on johdettu Leninin käytännölliseen ajatukseen hegemonista. Orgaaniset intellektuellit synnyttävät hegemonian omissa luokissaan. Gramscin ajatusmalli havainnollisti enemmän hegemonian tuottamista käytännöllisten historiallisten esimerkkien kautta.

Oleennaista on se, miten työväenluokka kokee ideologian, mitkä käsitykset näyttävät heistä välttämättömiltä, normaaleilta tai luonnollisilta; *terveeltä järjestä*³² (ks. Gramsci 1979, 38-57³³, 58-65³⁴). Tämä on Gramscille kokoelma uskomuksia, jotka organisoivat käytännön elämän ”kuten se on”. Työväenluokan orgaaninen intellektuellin arkityyppi tuntee sekä ”kansan” elinolot, tavat ja tieteelliset teorit. Historiallisena esimerkkinä Gramsci esittää yrittäjien roolin; he tuntevat sekä kansanomaisen sosiaalisen vaikuttamisen että hallitsevat taloustieteen (Gramsci 1979, 122). Orgaaniset intellektuellit soveltavat teorian vallitseviin käytäntöihin.

Hegemonia tuotetaan olennaisesti siis kahden vastakkaisen luokan välillä, luokkien, joiden vastakkaisuutta luonnehtii työn ja pääoman välinen ristiriita. Se, kumpaan suuntaan *orgaaniset intellektuellit* polarisoituvat, riippuu siitä miten he asettuvat vastakkaisten antagonismien luokkia koskevissa kysymyksissä.

³² Analyysi terveestä järjestä on keskeisin elementti Gramscin tuotannossa, hegemonia ohessa. Terve järki ja hegemonia ovat olennaisessa yhteydessä, jossa hallitsevat taloudelliset, poliittiset ja sosiaaliset (moraaliset) säännöt. Hegemonia on vallan makrotuotannollinen asetelma ja terve järki mikrotootannollinen sosiaalisissa suhteissa realisoituva asetelma. Terveen järjen mukaisissa olosuhteissa vallitsevat olot hyväksytään valmiiksi annettuina, ”luonnollisina”. Terveen järjen mukaisen säännösten ja hegemonian määrittelevät hallitsevat luokat ja erityisesti sen avainryhmät. (Gramsci 1979, 95–113).

³³ Sivuilta löytyy keskeinen momentti Gramscin tulkinnalle terveestä järjestä, uskonnosta ja tieteen suhteesta.

³⁴ *Kriittisiä huomautuksia yrityksestä kirjoittaa kansantajuinen tutkielma sosiologiasta* -teksti alkaa terveän järjen määrittelemisellä suhteessa hegemoniaan.

Gramsci kehitti Leninin ajattelun parhaita puolia lännessä hyvin erikoisena aikana. Fasistit olivat sulkeneet Gramscin vankilaan, mutta toisaalta myös Neuvostoliiton ajatuksellinen kukoistuksen kausi oli kääntynyt kohti loppuaan stalinisaation myötä. Fasismi ja natsismi olivat työväenluokan ja porvariston kompromisseja, jossa kansallinen yhteisö yhdisti toisilleen aiemmin erossa olleet luokat. Siinä yhdistyi erikoisella tavalla yhteiset tavoitteet ja yhteiset viholliset. Luokkataistelun väylänä Gramsci näki koulutuksen ja siinä vaikuttavien keskeisten aparaattien haltuunoton (Gramsci 1979, 128–130). Koulutuksen haltuunotto oli Gramscin keskeinen sosiaalipoliittinen tavoite. Vasemmistolaisen kansalaisyhteiskunnan on taisteltava tiensä instituutioihin toimijoiksi, jotta sosiaalis-poliittinen projekti voisi toteutua. Luokkakamppailun keskeiseksi areenaksi tuli ideologia ja koulutus. Historiallisen materialismin teorian tuli kohdata käytäntö. Gramsci arvelikin Marxin tavoin yhteiskunnan asettavan itselleen vain kysymyksiä, joita se on kyvykäs ratkaisemaan.

Gramscin koulutusta koskevien tulkintojen mukaan hänet on usein nimetty Michel Foucault'n tarkemmin kuvaaman biopolitiikan³⁵ ensimmäiseksi ”löytäjäksi” (Negri & Hardt 2004, 12–13, Gramsci 1982, 121). Oivallus siitä, kuinka hallitseva luokka uusintaa hegemoniaansa, valtaansa, koulutuksen ja muiden aparaattien keinoin, konkretisoitui ensimmäisiä kertoja Gramscin historiallisessa analyysissä.

Proletariaatin diktatuuria koskevassa kysymyksessä Gramsci näki ratkaisuksi ongelmiin *Modernin ruhtinaan*. Se tarkoitti proletariaatiksi organisoitua työväenluokan kirjoa, joka alkaisi voimakkaan yhteistyön voimin tavoitella *ruhtinaan*, eli uuden historiallisen puolueen asemaa (Gramsci 1982, 21). Gramscin mukaan Machiavelli paljasti historiallisesti vallan salaisuudet ja *Ruhtinas* oli manifesti tuleville lukijoille. Ruhtinas ei enää ollut transsendentti hallitsija vaan hallinnalle löytyi usein immanentti syy. Käytännön filosofian eli marxismin on oltava ehdottomasti immanenssin filosofiaa (ks. Thomas 2009, 306)³⁶. Samoin kuin Machiavelli demystifioi ruhtinaan, demystifioi

³⁵ Biopolitiikalla Foucault tarkoitti toimintaa, jolla valta kontrolloi työvoiman uusintamista. Se haluaa entistä voimakkaammin tietoa tuottamalla ja soveltamalla voimistaa subjektin elinvoimaa ja ohjata sitä. Biopolitiikka on ennen kaikkea kontrolliyhteiskuntien ilmiö, mutta biopolitiikan kehitys on alkanut varhaisista kuriyhteiskunnista (ks. Foucault 2004; Heiskala 1997, 21–22).

³⁶ Immanenssilla tarkoitetaan ontologista teoriaa asioiden välittömyydestä. Vain asioilla, jotka ovat havaittavissa, on merkitystä. Immanenssissa jumalan olemassa olo kadottanut merkityksensä ja tilalla on olemattomuus. Transsendenssilla taas ymmärretään ontologiaa, jossa oleva ymmärretään näkymättömän ja ymmärtämättömän kautta (Deleuze & Guattari 1991, 51–52). Useimmiten näitä käsitteitä on tässä merkityksessä käytetty immanenssin

Marx kapitalistisen talouden. Uusi ruhtinas olisi Gramscin mukaan materialistisiin tosiseikkoihin keskittyvä, hierarkiaton puolue, joka käy vastaan transsendenttia kapitalismia. Materialismi on ehdotonta immanenssia. Uudessa puolueessa työväenluokka ja moneus löytävät yhteisen kielen³⁷. Moderni ruhtinas on uusi puolue, joka kokoaa perinteisen työväenluokan ja erinäiset ”sosiologiset” luokat yhteen. Se konstituoi uuden kielen erillään olleille luokkien fraktioille ja muodostaa pääoman vastaisen antihierarkkisen ja antitranssendentin voiman.

filosofioiden kanssa. Gramsci käyttää runsaasti immanenssin käsitettä eritellessään hallinnan laatuja (ks. Gramsci 1979, 86–92).

³⁷ Yhtenä voimakkaimmista vallankäytön muodoista Gramsci erottelee kielen, jolla on pidetty vuosisatoja valtaa monissa kulttuureissa (Gramsci 1979, 142).

Taulukko 4. Gramscin ydinajatukset

- Gramsci esitti orgaanisten intellektuellien tyypin traditionaalisten intellektuellien sijasta.
- Teoria hegemoniasta eli vallasta, joka tuotetaan suostuttelevien, ei väkivaltaisten käytäntöjen kautta. Koulutus on keskeinen hegemonian tuottaja. Hegemoniasta sosiaalipoliittinen projekti, jolla pyritään vaikuttamaan kansalaisyhteiskunnan toimintaan.
- Länsimaisissa kehittyneiden kansalaisyhteiskuntien valtioissa passiivisesta vallankumouksesta on tullut muutoksen ydin. Sosialismi ei voi koskaan toteutua, jos ihmiset eivät tahdo sitä. Poliitikko on sodan jatke ja toisin päin. Gramscin mukaan politiikkaa on kahdenlaista; asemasotaa ja hyökkäyssotaa. Kansalaisyhteiskunnan vallihaudoissa asemien ottaminen on huomattavasti hedelmällisempää.
- *Moderni ruhtinas* on työväenluokan puolue, jonka kannatus rikkoo luokkarajat. Se toimii transsendenteja hierarkioita eli ”pääomaa” vastaa. Organisaatiomuotona puolue on hierarkiaton ja saanut ”inspiraationsa” Machiavellilta ja Marxilta transsendentin mysteerin paljastajina.
- Luokkatietoisuus on historiallinen tuote. Tuote, joka syntyy yhteiskunnallisissa käytännöissä.

5.5 Lukács: Työväenluokan historiallinen luokkatietoisuus ja esineistymisteoria

Georg Lukács muistetaan erityisesti ”filosofisemmasta” marxismistaan, toisin kuin marxismin ”sosiologisempaa” luonnetta käsittelevä Gramsci. Lukács oli leninisti, joka näki Rosa Luxemburgin teorian ongelmallisina, sillä spontaani toiminta ilman johtoa saattoi harvoin johtaa toimivaan lopputulokseen. Lukácsin mukaan Luxemburg painotti liikaa kamppailujen orgaanisia elementtejä (Lukács 1971, 279–280). Toisaalta myös Lukácsin leninismiä voi pitää vain yhtenä elämänvaiheellisena maailmankatsomuksena, kuten Seppo Toiviainen on esittänyt (1977). Kantavimpana voimana Lukácsin työssä on Hegelin työn suhteuttaminen marxismiin.

Lukácsin marxismi vastusti dogmeihin ripustautuvaa marxismia. Ainoiksi ortodoksisiksi lähtökohdiksi marxismille Lukács asetti Marxin *Kommunistista manifestia* seuraten kaksi lähtökohtaa: 1) proletariaattien olisi eri maissa edustettava kaikkien proletaarien etua ja 2) proletaarien tulisi edustaa liikettä aina kokonaisuutena (Lukács 1971, 24). Bolshevismien suhteen

Lukács joutui muuttamaan mielipidettään. Lukács sai kokea karusti työväenluokan ”vallankumouksellisen” organisaation ja liikkeen ristiriidan. Käytännön kannalta Lukács jää ”filosofiseksi”, eikä Lukács tarjoa kovin käytännöllisiä eväitä luokkataistelun työkaluiksi. Dialektiikka on melko hyvä tapa ymmärtää mitä vain, erityisesti jos dialektiikka on teleologista ja yksinkertaistavaa. Huolimatta käytännöllisistä heikkouksistaan Lukácsin teoria auttaa ymmärtämään merkittävien poliittisten liikkeiden syntyä. Sitten Lukács loi pohjaa kriittiselle teorialle modernisaatiosta, jossa yhdistyivät esineistymisteoria ja Weberin rationaliteettiteoria. Kriittinen teoria hylkäsi monilta osin käytännön kysymyksen ja keskittyi kulttuurikritiikkiin intellektuaalisesta positiosta.

Lukács lähestyi kysymystä marxilaisesta työväenluokasta ja sen olemassaolosta Hegelin totaliteettiteorian näkökulmasta. Ensin Kant muokkasi käsityksen totaliteetista eli vallitsevasta ajallisesta tilanteesta ja myöhemmin Hegel täydellisti teoriaa hengen dialektiikallaan. Tästä Marx taas muodosti oman tulkintansa löytäen politiikan ja talouden materiaalsen ulottuvuuden. Hegelin päällään kävelevä mies oli käännettävä jaloilleen (Lukács 1971, 16–17). Lukács jatkoi Marxin projektia hegeliläisittäin.

Marxin metodin ja luokkakäsityksen Lukács jakoi kahteen osaan. Marxille luokka oli ensimmäiseksi filosofinen käsite ja toiseksi sosiologinen (ks. Therborn 2008, 88–89; Lukács 1977, 419–423). Luokka on kuva yhteiskunnasta, mutta se tehtävä on myös muuttaa maailmaa. Marxismi on kritiikki vallitsevalle asiantilalle, ei sosiologialle sinänsä. Lukács korosti Marxin omaksuneen *Saksalaisessa ideologiassa* ja Proudhon -kritiikissään *Filosofian kurjuus* subjektin tulemisen asiaksi sinänsä (*an sich*) ja itsekseen (*für sich*). Tämä oli myös viime kädessä Hegeliltä peritty ajattelun tapa. Luokkasubjektin synnyssä oli kyse ensisijaisesti reifikaatiosta eli objektivoitumisesta ja vasta toissijaisesti subjektivoitumisesta. Työväenluokan subjekti saa ensin rahassa vaihdettavan tavaramuodon. Subjektivoitumisen prosessissa työväenluokka luo tietoisuutensa ja tunnistaa itsensä tavarana, tuotannossa ”vaihtelevana pääomana” (Lukács 1971, 83–109). Tullessaan marxilaiseksi subjektiksi, työväenluokka irrottautuu hegeliläisestä ajatuksesta valtiosta absoluuttina, luoden proletarisen tietoisuuden, työn tietoisuuden. Pääoma objektivoi maailman, mutta työ tekee siitä subjektin³⁸. Lopulta on vain kyse pääoman vallan ja valtiomuodostelman suhteesta työn lukuisiin

³⁸ Tätä todistaa edelleen jatkuva porvariston historiallinen vallankumous, joka konjunktuurina käynnisti valtavan

subjektiivisyyksiin. Tuotantosuhteet dominoivat tulonjakosuhteita, edellisen ollessa suojassa demokraattiselta päätäntävallalta. Lukácsin ajattelussa luokkataistelu reifioituu. Luokan on ensin saatava muotonsa historiallisessa totaliteetissa, mutta luokkasubjektin synnyssä on luokan luotava oma nahkansa, dialektisen esitysmuodon ulkopuolella. Eli työväenluokan on objektista *sinänsä* tultava *itseksensä* eli subjektiksi (Lukács 1971, 204–206).

Lukácselle luokka ei ole, kuten ei Marxillekaan, pelkkä sosiologinen kategoria. Se on pikemminkin tietoisuus, joka liittyy vallitsevaan historialliseen tilanteeseen, totaliteettiin josta ollaan siirtymässä kohti tulevaa. Sosiologinen luokkakäsitys on pikemminkin *luokka sinänsä* kuin *luokka itseään varten*. Se tutkii vallitsevia luokkia, mutta ei aktiivisesti muodosta luokkaa. Marxilaisittain ajateltuna sosiologinen luokkakäsitys tutkii luokkia valtiomuodon näkökulmasta. Marxilaisen työväenluokan on tultava aktiiviseksi itseksensä. Reaktiivisen olemuksen olisi muututtava aktiiviseksi.

Taulukko 5. Lukácsin ydinajatuksat

- Luokalla on kaksi ulottuvuutta: 1) sosiologinen ja 2) filosofinen.
- Luokan on tultava luokasta *sinänsä* (an sich) *itseään varten* (für sich).
- Luokkatietoisuuden syntyminen on sekä historiallinen prosessi että hetkessä aktualisoituvaa.
- Työväenluokka esineistyy kapitalismissa, johon se dialektiikan ytimen mukaan vastaa positiivisesti tai negatiivisesti. Näin ollen historiallinen luokkatietoisuus syntyy sekä ulkoa että sisältä, ei vain ”ulkoa” kuten Leninin käsityksissä.

5.6 Althusser: Luokkataistelun moninaisuus

Louis Althusser vaati paluuta Marxiin. Althusserin teoria ideologiasta täsmensi käsitystä Marxin subjektista ja teoreettinen antihumanismi loi uuden arvosteluperustan porvarilliselle humanismille³⁹. Althusser pyrki löytämään asioita, joita Marx ei aikanaan sanonut, mutta jotka ovat pääteltävissä tämän päivän tiedon perusteella. Althusser yhdisti psykoanalyysin ”paremman

mullistuksen. Talous on ohjannut koko maailman olemuksen rahamuodon piiriin.

³⁹ Althusser näki tietoteoreettisen murroksen Marxin työssä, jolloin tämä siirtyi humanistisesta positiostaan anti-humanistiseen (1969, 267).

puutteessa”⁴⁰ marxilaiseen totaliteettiteoriaan (Althusser 1969). Lukács luki Marxia Hegelin kautta, joten Althusser tutki Marxinsa Spinozan kautta, joka oli keskeisesti vaikuttamassa Hegelin työhön.

Althusserin teoreettisessa antihumanismissa ei ole subjektia. Ainoa merkitsevä tekijä on rakenne. Ideologia on kutsu subjektiteuteen (Althusser 2008, 55). Althusserin mukaan ideologialla itsellään ei ole historiaa. On vain tiedostamaton ja ideologia⁴¹. Althusserin näkemykset subjektista saivat osakseen voimakasta kritiikkiä brittimarxismin piirissä. Thompson hyökkäsi Lukács -vaikutteisesti Althusserin käsitysten kimppuun korostaen kuinka englantilainen työväenluokka oli kirjaimellisesti luotu tietoisien prosessin tuloksena (Thompson 1963). Humanisti-marxisti John Lewis kritisoi Althusserin subjektitonta prosessia asettaen kolme teesiä, joita Althusser ei ymmärrä: 1) ihmiset tekevät historiaa, 2) ihminen tekee historiaa ylittämällä historian ja 3) vain ihminen tietää mitä tekee tehdessään vallankumouksen. Myöhemmin vastineessaan Althusser vastasi Lewisin teeseihin omilla marxisti-leninistisillä teeseillään: 1) massat tekevät historiaa, 2) luokkataistelu on historian moottori ja 3) mahdollista on tietää vain se, mikä on olemassa (Althusser 2008, 77–93). Myöhemmin aikoina englantilaista Althusser -kritiikkiä on esittänyt Perry Anderson, jonka mukaan strukturalismin sovittaminen marxismiin on ongelmallista (Anderson 1983, 37–40).

Althusser tosin tuskin olisi lukenut itseään strukturalistiksi. Althusserin antihumanismi tarkoittaa sitä, että kaikkiin asioihin ja koko totaliteettiin ei voi yksi ihminen vaikuttaa. Avaimen perustavanlaatuisen muutokseen tarjoavat muuttuvat konjunktuurit, joita esimerkiksi nousee esiin kriisien yhteydessä.

Althusser omaksui Freudin ontologisen käsitteistön ”paremman puutteessa” (Lahtinen 1997, 29).

Lacan käänsi Freudin analyysin toisin päin. Freud analyytikkona tutki ulkoisen maailman vaikutusta

⁴⁰ Althusser omaksui monia käsitteitä psykoanalyysistä, koska ne olivat pidemmälle kehittyneitä kuin monet politiikan tutkimuksen käsitteet, ristiriitojen ratkaisemisen kontekstissa. Freudin käsitteitä joita Althusser lainasi olivat mm. ali- ja ylimääräytyminen, siirtymä ja tihentymä ja tiedostamattoman samaistaminen konjunkturiin (Lahtinen 1997, 29- 44).

⁴¹ On syytä painottaa sitä, mitä kutsutaan ideologiaksi. Ideologia on kaikkea muuta kuin yksinkertainen järjestelmä, mutta toisaalta se ei ole ”epämääräistä mössöä”, kuten on usein yritetty väittää. Ideologian on pikemminkin koko elämää jäsentävä kulttuuri tai oppi ideoista, kuin vain ”poliittinen” oppijärjestelmä. Ideologia koskettaa lasta heti tämän syntyessä (Lacanin peilivaihe), kun tietoisuus itsestä muista alkaa. Ideologiaa ei voi paeta, se seuraa kaikkialle jo tiedostamatonta jäsentävän kielen muodossa (Althusser 1996, 75–76).

ihmisen sisäiseen maailmaan. Lacan teki potilaasta analyttikon muuttaen sisäisen psykodynamiikan ulkoiseksi. *Id* muuttui *reaaliseksi*⁴², *ego* *imaginaariseksi*⁴³ ja *alter ego* *symboliseksi*⁴⁴. Althusser näki 1950-luvulla yhtäläisyyksiä Lacanin psykoanalyysimuunnoksen ja Marxin subjektikäsitteen välillä. Hän jakoi todellisuuden kolmeen tasoon: 1) tietoon, 2) materiaan ja 3) näiden välissä sijaitsevaan käytäntöön, jossa vallitseva todellisuus syntyy⁴⁵. Mikäli tieto ja materia eivät kohtaa, ei käytännöllistä todellisuuttakaan ole. Käytännöt Althusser jakoi neljään osaan: 1) ideologisiin käytäntöihin, 2) poliittis-legaaleihin käytäntöihin 3) lopulta kaiken mullistaneeseen taloudelliseen käytäntöön sekä 4) näiden summaan eli teoreettiseen käytäntöön, joka kokoaa käytäntöjen elementit yhteen. Teoreettinen käytäntö muuttaa ideologisen teorian käytännöksi (Althusser 1969, 253)⁴⁶. Taloudellinen käytäntö oli se, joka oli tuonut kapitalistisen maailman yhteen ja juuri siksi se ylimääräsi muita käytäntöjä. Althusser totesi talouden määräävän ”viime kädessä” historian kulun. Yhteiskunnallisten käytäntöjen keskinäinen suhde on *kompleksinen* ja täynnä ambivalensseja (Althusser 1969, 194–196). Työn ja pääoman välinen suhde on siinä keskeinen ja jatkuvassa muutoksessa oleva, eikä sitä pidä yksinkertaistaa.

Mikäli vallitseva todellisuus sitten rakentuu ideologian ja tiedostamattoman välisessä kompleksisessä käytännössä, niin miten ideologia kutsuu proletaariseksi subjektiksi? Ideologialla ei ole historiaa, vain rakenteella on. Juuri siksi työväenluokka muodostuukin vallitsevassa ekspressiivisessä totaliteetissa⁴⁷. Se on erilaisista sosiaalisista ryhmistä tai erillisistä ”luokista” muodostuva subjekti. Proletaarinen luokkaideologia kytkeytyy ennen kaikkea jo Marxin ja Lukácsin muotoilemiin luokan tulemiseen *itseksensä* (an sich) ja *itselleen* (für sich). Luokka on

⁴² Freudin *id* on merkitykseltään osa ihmisen sisintä, tiedostamatonta, mitä ei voi täysin hallita. Lacan irrottaa käsityksensä Freudin analyysistä kääntäen *idin* merkitsemään koko ulkonevaa maailmaa eli *reaaliseksi*. *Reaalinen* on kaikki se materiaallinen, mikä on olemassa ideoista riippumatta (ks. Lacan 2004,40).

⁴³ Freudin käsite *ego* tarkoittaa kuvaa sitä ihmisen sisäistä tajunnan tasoa, jolla hän peilaa itselleen, siis sitä tajunnan tasoa, joka näyttäytyy vain yksittäiselle ihmiselle. Lacan muuntaa *egon* käsitteen yleiselle yhteiskunnan tasolle *Imaginaarisen* käsitteessään. Subjekti katoaa (ks. Lacan 2004, 40).

⁴⁴ Freudin *alter ego* taso on se minuuden taso, joka ihmisestä välittyy muille yksilöille. Lacanin vastaava käsite on *symbolinen* eli se kuinka ”ego” heijastuu muissa subjekteissa (ks. Lacan 2004, 40).

⁴⁵ Spinozalla oli samankaltaisia käsityksiä ulottuvuuden ja ideoiden yhteen sovittautuvuudesta. Spinozan monistinen rationalismi oli yksi Althusserin suurimmista innoittajista (ks. Althusser 1984, 169–170).

⁴⁶ Althusser kuvaa myös käytäntöjen alakäytäntöjä, kuten teknisiä käytäntöjä (Althusser 1969, 253)

⁴⁷ Ekspressiivinen totaliteetti on Althusserin termi, joka kuvaa vallitsevaa ajan tilaa sellaisena kuin se meille ilmenee. Eri ajoissa ja eri paikoissa on erilaiset ”vallitsevat todellisuudet” (Althusser 1984, 162–163).

tuleminen uudeksi toimijaksi ja *olemista* historiassa uuden konjunktuurin rikkoessa vanhan totaliteetin uuden ”luokan” noustessa. Se on marxilainen ideologian muoto. Työn ja pääoman välistä suhdetta kuvaamaan Althusser lainasi Freudin *Unien tulkinnasta* (2001) *siirtymän* ja *tihentymän*, lacanilaisittain *hyponomian* ja *metaforan*. Siirtymä on tiedostamattomasta unen aikana esiin nouseva tapahtuma. Tihentymä on hetki, jolloin siirtymä realisoituu tajunnassa tapahtuvaksi (freud 1968, 238; lahtinen 1997, 36–39).

Luokkatietoisuus on historiassa syntyvä subjektiton prosessi. Luokkatietoisuus on aina sidottu ekspressiiviseen totaliteettiin, joka vaihtelee kuten kamppailujenkin muodot. Luokkatietoisuus on althusserilaisittain ideologiaa, ei ”oikeata” tai ”vääriä” tietoisuutta. Althusser käsitteli Marxia ilman historismia⁴⁸ (Althusser 2009, 132–159). Historia kehittyi dialektisesti vastakohtaisuuksien kautta, mutta sen tulevaa kehitystä ei täysin voinut ennustaa. Työn ja pääoman välisessä antagonismissa tulisivat vastakohtat johtamaan vastakohtien *tihentymiin*. Antagonismi tulisi lopulta *ylimääräytymään* tai *alimääräytymään*⁴⁹. Vastakohtien kärjistyessä toinen puolisko aina ylimäärää toista ja lopulta sulauttaa toisen itseensä tai jää alimääräytyneeksi (lahtinen 1997, 29–35). Työn ja pääoman välisessä ristiriidassa tämä tarkoittaa, että vaikka pääoma onkin usein määrännyt työtä, niin se ei koskaan tule elämään ilman työtä. Pääoma ylimäärää työtä, mutta ei voi lopullisesti sulattaa sitä itseensä. Ristiriidan ratkaisu jää ongelmalliseksi. Samalla luokkataistelukin voi saada mitä erilaisimpia muotoja historian saatossa. Ristiriidan ratkaisu ei tulisi tapahtumaan yksinkertaisena mullistuksena, vaan nimenomaan talouden ohjaamina poliittis-legaaleihin ja ideologisiin käytäntöihin kohdistuvina murroksina. Althusser korosti kapitalismin ”*heikoimman lenkin*” merkitystä paikkana, jossa murros tapahtuu. (lahtinen 1997, 43–44; Althusser 1969, 95)

Ideologian merkitystä vallankumouksellisessa käytännössä ei voi vähätellä. Althusser kuvasi kuinka erityisesti Marxin tietoisuudessa oli syntynyt kolmen ajattelumallin synteesi, jossa hän yhdisti kolme tiedettä ja tietoisuutta: 1) saksalaisen teoreettisen mielen ja historian filosofian Hegelin

⁴⁸ Historismi on ajatus, jonka mukaan historialla on jokin tietty tuleva päämäärä, joka määräytyy menneisyyden kautta.

⁴⁹ Ylimääräytymisen ja alimääräytymisen on Althusser omaksunut Freudilta. Siirtymät ja tihentymät ovat keskeistä aineista yli- ja alimääräytymisen prosesseissa. Ne kertovat siitä kumpi määrää substanssia ja millaisessa prosessissa. Antagonismit sijaitsevat useissa valtiokoneistoissa ja yhteiskuntaluokissa, kuten perheissä, työpaikoilla, puolueissa jne. (ks. esim. Lahtinen 1997, 31–39). Pienemmät ristiriidat ja niiden ylimääräytyminen ja alimääräytyminen voivat johtaa isomman ristiriidan tihentymään, mikä voi johtaa ristiriidan väliaikaiseen ratkeamiseen vallankumouksen keinoin. Toinen vaihtoehto on vallankumouksen keskeneräiseksi jääminen.

luennoilla istuneena, 2) ranskalaisen poliittisen ajattelutavan ranskan historian tuntijana ja 3) englantilaisen klassisen taloustieteen englantiin paenneena emigranttina. Kolme tieteellistä objektiota tarkastelevat luokkataistelua hieman eri tavoin ja niiden kokonaisvaltainen selitysvoima loi marxismin filosofian työväenluokan ”aseeksi” (Althusser 1969, 79- 82; Althusser 1984, 53). Saksalainen filosofia vastakohtien kautta etenevänä historian filosofiana kehittyi materialistiseksi dialektiikaksi. Ranska oli luokkataisteluiden historiallinen laboratorio. Englannissa oli maailman pisimmälle kehittynyt kapitalistinen talous, ja näin ollen kehittynein porvaristo ja taloustiede (Althusser 1969, 77–78). Kaikkien näiden elementtien kannalta keskeistä olivat ideologiset käytännöt ja niiden toimeenpano koko maapallon pinnan täyttävissä yksiköissä, valtioissa. Althusserin mukaan luokkataistelun ja historian kulun määrää ”viime kädessä” talous (Althusser 1984, 156–157).

Esseessään *Valtio ja ideologiset valtiokoneistot* Althusser esittää, että on kahdenlaisia valtiokoneistoja. Ensiksi ovat sortavat koneistot⁵⁰ (2008, 7). Toiseksi ovat ideologiaa tuottavat koneistot. Yksi ideologisten valtiokoneistojen funktioista on ideologian tuottaminen, mutta se ei välttämättä ole ainoa syy niiden olemassaoloon. Valtio on muodostanut uusia koneistoja, kuten koulut, ajamaan kirkon entisiä kasvatuksellisia tehtäviä⁵¹ (Althusser 2008,7). Althusser katsoi jopa poliittisten puolueiden ja ammattiliittojen olevan ideologisia valtiokoneistoja. Kapitalistisen tuotantorakenteen kehityksen myötä ovat rajat yksityisten ja julkisten valtiokoneistojen välillä hälventyneet. Perustehtävä on kuitenkin sama: sosiaalisen tuotantorakenteen eli luokkien uusintaminen. Althusser omaksui Marxin esityksen valtion alkuperästä ja kehitti hienojakoisemmaksi Gramscin ajatusta valtiosta ja sen hegemonisesta aparaatista. Althusser irrotti marxismin sen omasta pappishallinnosta ja kausaalilaeista. Hän nosti esiin marxismin uutena

⁵⁰ Sortokoneistoiksi Althusser katsoo: (1) hallituksen, (2) hallinnon, (3) armeijan, (4) poliisin, (5) oikeusistuimet, (6) vankilat, jne. (2008, 16–17).

⁵¹ Esseessään *Valtio ja Ideologiset valtiokoneistot* Althusser yhdistää modernin koululaitoksen synnyn kirkon luovuttamiin ideologisiin tehtäviin. Kun kapitalismi kehittyi, ei kirkko enää pystynyt vastaamaan kehittyvän kapitalismin tarvitsemiin koulutuksellisiin tehtäviin. Tarvittiin koululaitos vastaamaan kapitalismin tarpeisiin. (2008, 7) Ideologisiksi valtiokoneistoiksi Althusser luki: (1) uskonnolliset organisaatiot, (2) koulutukselliset instanssit, (3) perheen, (4) lainsäädäntövaltaa käyttävät koneistot, (5) poliittiset konstitutiiviset järjestelmät, (6) ammattiliitot, (7) median ja (8) kulttuuriset organisaatiot (2008, 17). Ideologiset valtiokoneistot vaikuttavat *tihentymissä*. Althusser toteaa:...”ideologiset valtiokoneistot voivat olla paitsi luokkataistelun kohde, myös usein kiivaaksi käyvän luokkataistelun kenttä. Ideologisten valtiokoneistojen hallitseminen hallitsevalle luokalle (tai luokkaliittomalle) (sortavan) valtiokoneiston hallitsemista vaikeampaa, eikä vain siksi, että entiset hallitsevat luokat saattavat edellisissä säilyttää merkittäviäkin asemia, vaan myös sen vuoksi, että niissä saattaa ilmetä riistettyjen luokkien vastarintaa, perustanaan joko koneistojen sisäiset ristiriidat tai niissä taistellen hankitut asemat (Althusser 1984, 104).

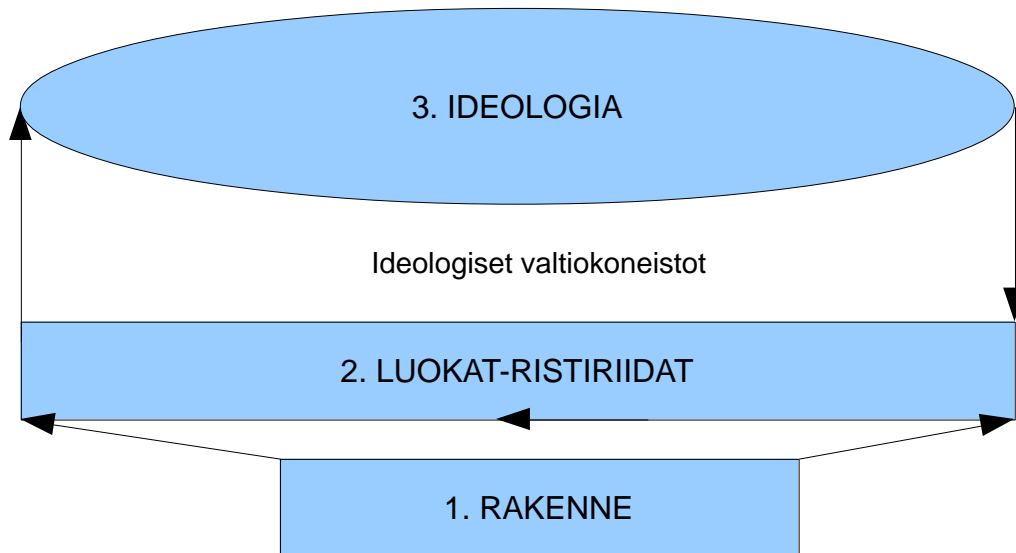
ideologisena tieteenä, joka omaksui elementtejä erilaisista ideaopeista kooten ne yhteen. Luokkataistelun historia oli siis subjektiton prosessi, eikä kommunismikaan ole ”puhdas” prosessi vaan pikemminkin sekoitus erilaisia virtauksia. Althusserin metodissa itse luokkataistelu tuli ajatella äärimmäisyyksien kautta.

Taulukko 6. Althusserin ydinajatuksat

- Historialla ei ole mitään logiikkaa tai kausaalilakia. Ideologialla ei ole historiaa, sillä vain rakenteella on historia. Rakenne voidaan ymmärtää vain ideologian kautta, joten ideologiat ovat joka paikassa, ajassa ja luokkataistelun prosessissa erilaiset. Tämä on Althusserin teoreettisen antihumanismin ydin.
- Althusser hyödynsi Freudin ja Lacanin käsitteistöä ”paremman puutteessa”. Todellisuus muotoutuu *siirtymän* ja *tihentymän* dialektiikassa. Subjektia ei lopulta ole olemassakaan, vaan ideologia kutsuu subjektiksi. Luokka-antagonismi ei ole yksinkertaisesti ratkeava ristiriita.
- Pienet ristiriidat saattavat vallankumouksessa kärjistyä yhdeksi isommaksi ristiriidaksi, mikä yhdistää luokkakamppailut. Tästä konkreettinen esimerkki oli Althusserin mukaan lokakuun vallankumous, jolloin ristiriitojen tihentymä antoi Leninille historiallisen mahdollisuuden toimia.
- Althusserilaisittain sosiaalipolitiikan voi tulkita luokkaristiriitojen lieventämiseksi ja vallitsevan rakenteen uusintamiseksi.
- Ideologiset valtiokoneistot ovat luokkakamppailun käytännön areenoita. Luokkakamppailua tapahtuu myös valtiokoneistojen ulkopuolella ”eksistentiaalisissa” kysymyksissä.
- Machiavellin ruhtinas oli manifesti niille, jotka ”eivät tiedä” vallankäytön lakeja. Marxin työ puolestaan paljastaa kapitalismin tuottamia oireita ja antaa kritiikin asean vallitsevaa hegemoniaa vastaan.

5.7 Marxilaisen luokkakäsitteen ontologia

Olen tähän mennessä kirjoittanut yhden kappaleen Marxin luokkakäsityksestä ja useampia kappaleita marxilaisten luokkakäsityksistä. Seuraavassa pyrin hahmottelemaan marxilaisen luokkakäsitteen ontologian. Marxilaisen luokkakäsitteen ontologian olen hahmotellut kuvioon 1.

Kuvio 1. Marxilaisen luokkakäsitteen ontologia

Luokkateorian ydintä voisi kuvailla yllä kuviossa olevan ”sammiomallin” (kuvio 1) tavoin. Kuvio juontaa juurensa Louis Althusserin marxismista ja Georg Lukácsin ideasta Marxin luokkateorian metodisesta mallista. Althusserilla ja Lukácsilla on huomattavia eroja, mutta myös samankaltaisuuksia. Keskeinen erottava tekijä on suhde Hegelin dialektiikkaan ja rationaliteettiin. Althusserin marxismi oli irrationaalista kun Lukács painotti järjen merkitystä.

Althusserin mukaan historia on subjektiton deterministinen prosessi, jolla ei ole sellaisia kausaalilakeja tai suuntaa, jonka ihminen voisi typistää yhteenkään lakiin materiaan ulkopuolelle. Vain materiaalisella rakenteella on historia, mutta ideat ja ideologia rakenteen attribuuttina vaihtelevat aina.

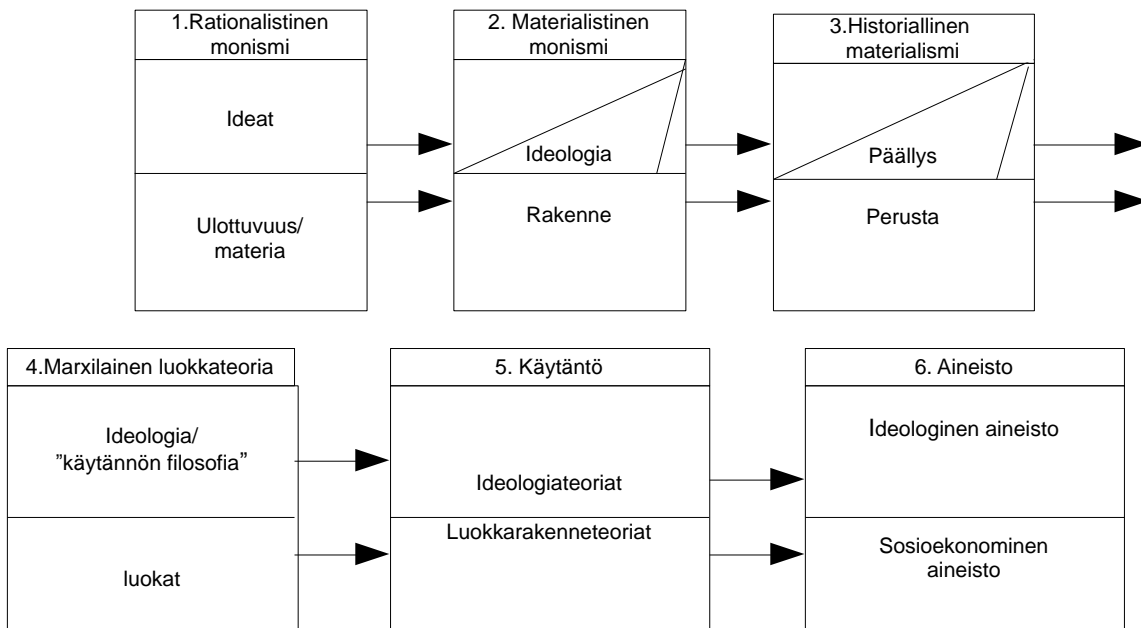
Lukácsin mukaan Marxilla on kaksi tapaa tarkastella luokkia; Ensimmäiseksi on sosiologinen tarkastelun tapa ja toiseksi luokka filosofiana, jota tuotetaan käytännöissä elävässä maailmassa, jossa tutkimus ja filosofia vaikuttavat (ks. Therborn 2008, 88–89; Lukács 1977, 419–423). Ideologia on väistämättömän lähellä filosofiaa. Ihmisistä ideologian toteenpanijoina Antonio

Gramsci totesikin, että *jokainen ihminen on filosofi, vaikka jokaisella ei olekaan filosofin tehtäviä* (Gramsci 1979, 35–36). Gramsci myös korosti kuinka immanenssifilosofioiden suurin ongelma on ollut tulla kansanomaisesti ymmärrettäviksi eli *terveen järjen* mukaisiksi (Gramsci 1979, 41).

Jälkimoderni yhteiskunta pakottaa marxismin Althusserin lokeroon, jossa luokka-antagonismit ovat moninaisia, eikä niitä voi omia mikään yksittäinen valtiokoneisto. On monia koneistoja, joiden alueella luokkataistelu tapahtuu. Ne elävät perheissä, työpaikoilla, kouluissa ja erilaisissa arjen käytännöissä, joissa yhteiskunnalliset rakenteet tuottavat ristiriitoja. Kyse on pääomasuhteesta ja sen järjestyksestä. Ristiriitoja on useita ja vain erityisissä tilanteissa pienemmistä ristiriidoista tihentyy suuria. Ideologiansa puolesta luokkataistelu saa erilaisia muotoja; Luokkataistelu ei ole käsitteellisesti varattu perinteiselle työväenluokalle tai kommunistiselle ideologialle, vaan se on ihmisen historiaa ohjaava voima. Historiallinen materialismi tarkastelee kamppailuja resursseista ihmisen historian olosuhteissa.

5.8 Marxismi tietoteoreettisessa spektrissä

Aloittaessani kirjoittamaan tutkielmaani aloin tutkia Marxin luokkakäsitystä. Luodessani syvempää katsetta Marxin luokkakäsityksen tietoteoreettiseen ontologiaan löysinkin Spinozan, jonka työn tutkiminen antoi syvemmän näkökulman luokasta ja yhteiskunnan rakenteesta. Spinozan materialistinen monismi antoi vankan näkökulman erimielisyyteen asioista ja hallintaan, Marx toisen Hegelin ajattelun kautta kapitalismin kontekstiin. Louis Althusser arveli, että Marxin oli väistämättä kuljettava tiensä Hegelin kautta, joten Althusser arvioi, että ymmärtääkseen Marxia oli hänen kuljettava Spinozan kautta (Althusser 1984, 146).

Kuvio 2. Rationalistisesta monismista historialliseen materialismiin ja tiedon tuottamiseen

Kuvio 2 havainnollistaa tapaani ymmärtää marxilainen luokkakäsitys ja todellisuuden tietoteoreettinen rakenne tutkielmani tapauksessa. Ensimmäisenä on rationalistinen monismi, joka kuvaa Spinozan tapaa ymmärtää asioiden luonne. Rationalismilla tarkoitetaan kykyä ymmärtää asioiden luonne järjellisen päättelyn avulla. Spinoza jakoi tiedon kolmeen lajiin: 1) havaintoihin ja kuvitelmiin (Pietarinen 1993, 64–66), 2) käsitteellisten yhteyksien tajuun (Pietarinen 1993, 66–69) ja 3) intuitioon (Pietarinen 1993, 64–66). Selityslajin tieto saattoi kaikki hypoteesit samojen peruslakien alaisuuteen (Pietarinen 1993, 67). Tämä on järkeilyn ydin. Kuitenkin intuitio näytteli Spinozalle kaikkein korkeinta tiedon luokkaa, joka saattoi havainnot ja järkeilyn korkeimpaan tiedon luokkaa ja auttoi ymmärtämään jumalan luonnetta⁵². Spinozan monismi viittaa inhimillisen ymmärryksen kahteen attribuuttiin ymmärtää saman asian pohjimmainen luonne eli idea ja ulottuvuus. Ideat ja ulottuvuus eivät sulje toisiaan pois vaan ovat molemmat adekvaatteja tarkastelutapoja tutkimusobjekteille.

⁵² On syytä huomauttaa, että Spinozan jumala on panteistinen näkemys maailmankaikkeudesta. Se ei viittaa persoonalliseen luoja jumalaan vaan maailmankaikkeuden deterministiseen prosessiin (Pietarinen 1993, 137).

Esimerkiksi tietoisuuden ongelma ratkeaa tällä kaavalla sielun ollessa yhtä ruumiin kanssa (Pietarinen 1993, 125–126). Tämä on materialistisen monismin ongelma, kun rakennetaan sielun ja ruumiin eroa. Ulottuvuuden ja ideoiden välinen rajapinta on viime kädessä saavuttamattomissa, mutta sen välistä maastoa voidaan pyrkiä kuvaamaan ja näin myös ymmärtämään paremmin. Materialistinen monismi tuo rationalistisen monismin käytäntöön, osaksi ulottuvuuden maailmaa.

Materialistisen monismin premissiksi asettuu historiallisessa materialismissa luokkataistelu. On kysymys erikseen, tukeeko empiirinen aineisto historian luokkataisteluluonnetta, mutta se on marxismin keskeinen näkemys.

Marx tutki kapitalismia Hegelin kautta. Althusser luki Marxia Spinozan kautta, joten Spinozan materialistinen monismi on tieteellinen lähtökohta, jonka läpi voi piirtää koulukuntaeroja länsimaisissa yhteiskuntatieteissä (ks. Althusser 1984, 145–146).

6 POHDINTA

[...] ”Marx opetti, että yhteiskuntatiede perustuu tapahtumiin yhtä vähän kuin fysiikka aistimuksiin: sen tavoitteena on konstruoida malli, tutkia sen ominaisuuksia sekä eri tapoja joilla se reagoi laboratoriossa, ja sitten se soveltaa näiden havaintojen tulkinnassa sitä, mitä tapahtuu empiirisesti, ja ehkä hyvinkin kaukana alkuperäisistä ennusteista” (Lèvi-Strauss 1997, 60).

Luokka näyttää olevan marxilaisen teorian ikuisuusaihe. Käsitteenä se vaikuttaa olevan samalla sekä yksinkertainen että vaikeatajuinen. Marxilaisessa prismassa kaikki toiminta valottuu yhteiskuntaluokkien kautta, olipa kyse taloudesta, tekniikan kehityksestä, reproduktiosta tai sukupuolesta. Marxismissa luokkataistelu on sitä liikettä, mitä maailmassa tapahtuu erilaisissa prosesseissa, nähtävissä olevissa ja toistaiseksi näkymättömissä. Marx pyrki hahmottamaan toiminnan kokonaiskuvan, ei vain pieninä yksityiskohtina tai *camera obscurana* (Marx 1978 [VT2], 78) kuten klassinen taloustiede, vaan moraalisen kokonaiskuvana. Marxismi tavoittelee kokonaiskuvaa siitä, kuinka vallitseviin yhteiskunnallisiin suhteisiin on tultu.

Marxilaista luokkateoriaa olisi mielenkiintoista soveltaa käytännön tilanneanalyysien tekemiseen poliittisissa suhdanteissa. Loppumattomalta näyttävä eurokriisi ja tulevat poliittiset tapahtumat saattavat tarjota ajatuksia herättävää materiaalia tulevaisuudessa.

Itse löysin Marxin alta Spinozan, joka on varmasti syytä huomioida historiallisen materialismin rajapintoja kuvatessa. Mitä tulee muihin luokkateorioihin, Spinozan tietoteoria pitää kaikkia yhtä arvokkaina, kunhan ne ovat johdonmukaisia kuvaamansa materiaallisen todellisuuden kanssa.

Rajasin teorian jäljittämisen Althusseriin, koska näin, että marxilaisen luokkateorian ontologiaan ei ole tullut mitään uutta. Mielenkiintoisia näkökulmia luokkarakenteeseen ovat tarjonneet mm. Nicos Poulantzas ja Erik Olin Wright. Luokat ovat erilaisia erilaisissa ajoissa ja paikoissa, ja niitä voi tutkia tuotannossa muodostuvien alojen välillä.

Tänä päivänä totaliteettiteorian kannalta mielenkiintoista marxilaista luokkakeskustelua käy erityisesti Antonio Negri, joka tutkii ”työn subjektiviteettejä” althusserilaisittain ”subjektittomana prosessina”. Negri kritisoi Alain Badioun luokkaristiriitoja maolaisittain kärjistävää projektia (Negri

& Hardt 2009, 60–61) sekä Jacques Rancieren projektia ”yhteisöttömien yhteisöstä”, jossa yhteiskunnallinen ristiriita tiivistyy ”kansalaisten” ja ”osattomien” eli köyhien välille (Negri & Hardt 2009, 44–45). Projektien vaatima rajausta, joka näkyy eron tekemisenä ”rikkaisiin” ja ”köyhiin”, tarkoittaa väistämätöntä paluuta väärän tietoisuuden problematiikkaan ja kyvyttömyyteen hahmottaa toiseuden merkityksiä. Negri onkin keskittynyt moneuden projektin kehittämiseen, jossa Marx on vain yksi merkittävä linkki (Negri & Hardt 2009, 50–55).

Toisin kuin oppilaansa Badiou ja Ranciere, Althusser irtautui kommunistisesta projektista ideologisen puhtauden ilmentymänä, eikä hyväksynyt marxilaista väärän tietoisuuden käsitettä. Althusser eriytyi hegeliläisestä historiakäsityksestä. Hegeliläis-leninistä marxismia on puolestaan jatkanut filosofi Slavoj Žižek, joka on kritisoinut Negriä teoriansa konkretiattomuudesta (Žižek 2009, 88–92, 96). Nämä herrat erottaa olennaisesti toisistaan luokkataistelun ja kapitalismin ontologia, kuten myös siitä seuraavat poliittiset implikaatiot. Negri korostaa tuotannon irtautuneen perinteisestä politiikasta ja kannattaa esimerkiksi perustuloa tienä kommunismiin, kun taas Žižek, Ranciere ja Badiou uskovat perinteisen vallankumouksellisen politiikan mahdollisuuteen.

Marx arveli kapitalismin kriisiytyvän yhä uudelleen ennen loppuansa – kunnes työväenluokka tekee siitä lopun. Tätä prosessia hän kuvasi voiton suhdeluvun laskutendenssillä. Voiton suhdeluvun laskutendenssi kertoo kuinka kapitalismi ajautuu kerta toisensa jälkeen kriiseihin johtuen kapitalistien kiihtyvistä keskinäisestä kilpailusta ja proletarisaatiosta suhteessa toisiinsa. Toki maailma on muuttunut Marxin ajoista paljon, eikä kapitalismista voi enää puhua samana järjestelmänä. Työnarvoteoriaa ei enää arvosteta ja 1930-luvulla syntyi uusi tuotantomuoto, joka täytti ihmisten arjen tavaralla; fordismi, jonka Antonio Gramsci osuvasti nimesi (Gramsci 1982, 129–132). Tämän päivän proletaareilla on enemmän tavaraa kuin entisaikojen kuninkailla johtuen tehostuneesta tavaran tuotannosta. Alexander Kojève Henry Fordia kaikkien aikojen merkittävimpana marxistina (Kojève 2007, 132). Marxismilla on edelleen paikkansa tutkittaessa kapitalismin kehitystä ja erityisesti etsittäessä vallankumouksellisia polkuja parempaan tuotantotapaan. Ei tulisi kuitenkaan liikaa yksinkertaistaa historian logiikkaa, kuten Althusser osoitti.

6.1 Marxilaisen teorian vahvuudet ja rajat

Alkuperäisenä tarkoitukseni oli tehdä työhöni myös käytännön osio, jossa kokeilisin hahmottelemani marxilaista luokkateoriaa käytäntöön. Aineisto ja sen prosessointi alkoivat kuitenkin paisua kohtuuttoman suureksi, joten päätin keskittyä vain aiheen teoreettiseen tarkasteluun. Tekemäni voi kuitenkin toimia pohjana mahdollisille tuleville tutkimuksilleni. Olisi mielenkiintoista selvittää, olisiko hahmottelemallani historiallisen materialismin mallilla käytännön implikaatioita, kuten Spinozan rationalistisella monismilla on luonnontieteissä.

Arvelen, että tekemässäni oli potentiaalia kehittää metodinen työkalu, jolla tutkia rakenteen suhdetta ideologiaan ja pyrkiä hahmottamaan konjunkturaalisia muutoksia ideologian ja rakenteen rajapinnoilla. Tietoteoreettiseksi pohjaksi aloin etsiä historiallisen materialismin juuria, mutta päädyinkin monistiseen materialismiin.

Historiallinen materialismi on vain yksi näkökulma monistisen materialismin spektrissä. Monistinen materialismi on laajempi tietoteoreettinen näkökulma. Historiallinen materialismi asettaa mallinsa teollisiin yhteiskuntiin ja on niiden tuote. Se tutkii millaisia ideologioita erilaisin tavoin segmentoituneet massat kannattavat. Se on malli, joka on tarkennettu monistisen materialismin ideoita tuuman verran pidemmälle.

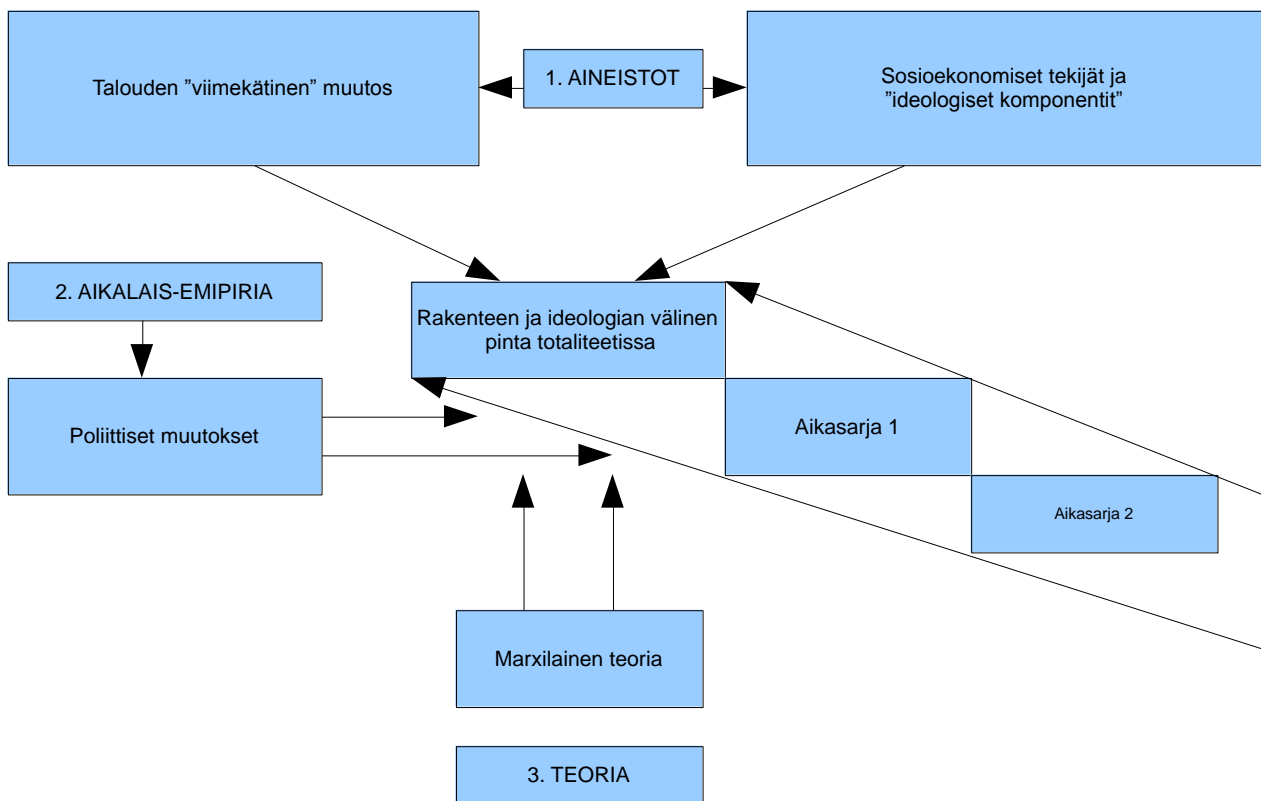
Marxilainen teoria on poliittinen teoria. Poliitiikan haasteeseen ei kykene vastaamaan esimerkiksi Michel Foucault'n teoria vallasta. Siinä ideologiakin rakentuu valtasuhteiden verkossa. Risto Heiskala totesi marxilaisen teorian unohtavan regulaation, biopolitiikan ja niiden historialliset juuret. Marx analysoi tuotantovoimaa, mutta ei tehnyt sitä kovin hienovaraisesti.

Marx rakenteisti oman yhteiskuntateoriansa työn ja tarpeen materialismin varaan (ks. Heiskala 1997, 14). Marxin analyysissa esivalta pääasiassa repressoiki eikä vahvistanut elämää. Todellisuus historiallisten dokumenttien valossa on ollut pääoman vallan tuottavuutta korostava. Marxin näkemys pääomasta on osittain repressiivinen, osittain tuottava, riippuen siitä mitä tekstiä tarkastelee. Vaikuttaa, että marxilaisen teorian heikot ja vahvat puolet ovat molemmat yhtäläillä ilmeisiä nykyihmiselle.

6.2 Mahdollisuuksia?

Mahdollisuuksia, joita esittelemäni ja käyttämäni marxilainen teoria tarjoaa, voisi olla taloudellisten suhdannevaihteluiden yhdisteleminen ideologian analyysiin (ks. Kuvio 3).

Analyysivälineinä voisi toimia esimerkiksi aikasarjat valittujen valtioiden talouksissa ja arvotutkimukset, joiden tuloksista eroteltaisiin ”ideologiset komponentit”. Taloudellisten suhdanteiden kartoitus suhteessa ideologiaan antaisi uusia näkökulmia kapitalismin uhkiin ja potentiaalisuuksiin.

Kuvio 3. Asetelma tulevalle tutkimukselle

Marxilaista tutkimusta on harjoitettu runsaasti Tampereen yliopistolla. Myös konjunkturaalisia näkökulmaa on kehitelty jonkin verran (ks. Lahtinen 1997; Koivisto & Thomas 2010).

Marxismissa on potentiaalia tuottaa myös käyttötietoa teoretisoimisen lisäksi. Totaliteettiteoriaan

nojaava mallinnus saattaisi avata useita mahdollisuuksia kapitalismianalyysiin ja kapitalismin tulevaisuuden tutkimiseen, joka saattaisi antaa mahdollisuuksia yllättäviinkin systeemiin implikaatioihin. Tämä saattaisi auttaa myös todellisten vasemmistolaisten politiikkavaihtoehtojen luomisessa, joiden puutteesta Alan Sokal kritisoi postmodernia vasemmistoa.

Mielenkiintoisia analyyssejä voisi kehkeytyä marxismin yhdistämisestä systeemiteorioihin (ks. Jessop 2004). Jos Louis Althusserin mukaan talous määrää ”*viime kädessä*” historian kulusta, niin analyttisiä lopputulemia voisi tuottaa hänen konjunktuuriteoriansa yhdistäminen taloudellisia suhdanteita kuvaaviin malleihin, kuten sykliteorioihin.

Käytännössä tämä voisi tarkoittaa taloudellisten tunnuslukujen muutosten ja ideologisten suhdanteiden vertailua. Vielä tarkempaa tarkastelua kaipaisivat esimerkiksi ideologiset faktorit. Mikä on talouden dynamiikan suhde ideologisten faktorien muotoutumiseen monimutkaisissa valtasuhteissa? Yksinkertaisimmillaan ja karkeasti nämä valtasuhteet voisi ilmaista luokkina.

LÄHTEET

- Althusser, L. (1969). *For Marx*. Lontoo: Verso.
- Althusser, L. (1984). *Ideologiset valtiokoneistot*. Jyväskylä: Kustannusosuuskunta Vastapaino.
- Althusser, L. & Balibar, E. (2009). *Reading Capital*. US: Verso.
- Althusser, L. (1996). *Writings on psychoanalyses. Freud and Lacan*. US: Columbia University Press.
- Anderson, P. (1983). *In the tracks of historical materialism*. London: Verso.
- Andrew, E. (2010). Käytännön ja teorian ykseys. *Marxin ja Nietzschen tiede*. Niin & Näin 2010/4.
- Arppe, T. (1992). *Pyhän jäännökset. Ranskalaisia rajanylityksiä*. Mauss, Bataille, Baudrillard. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Badiou, A. (2004) *Etiikka: Essee pahan tiedostamisesta*. Helsinki: Apeiron kirjat.
- Baudrillard, J. (1990). *Fatal Strategies*. New York: Semiotext(e).
- Baudrillard, J. (1975). *Mirror of Production*. US: Telos Press.
- Baudrillard, J. (1996). *System of Objects*. UK: Verso.
- Blom, R., Melin H. & Nikula J. (1994). *It's long way to Tipperary*. Teoksessa: *Jos A niin...* Tampere: Vastapaino.
- Blom, R., et al. (1984). *Suomalaiset luokkakuvassa: Luokkaprojekti*. Tampere. Vastapaino.
- Byhovski, B.(1967). *Ludwig Feuerbach*. Pori: Kansankulttuuri Oy.
- Clausewitz, C. (2005). *Ajatuksia sodankäynnistä*. Helsinki: Art House.
- Dahrendorf, R. (1969). *Luokat ja luokkaristiriidat teollisessa yhteiskunnassa*. Porvoo: WSOY.
- Deleuze, G. & Guattari, F (1993). *Mitä filosofia on?* Tampere: Gaudeamus.
- Desai, M. (2008). *Marxin kosto*. Helsinki: Gaudeamus.
- Dyke, C. (2009). *Schumpeterin jäljillä*. Julkaistu: *Tiede & Edistys* 1/2009.
- Engels, F. (1976). *Alkusanat*. Teoksessa: *Marx, K. (1976). Pääoma 3 [=P3]*. Neuvostoliitto: Kustannusliike Progress.

- Engels, F. (1974). Esipuhe. Teoksessa: Engels, F. Esipuhe: Marx, K. (1974). Pääoma 2 [=P2]. Neuvostoliitto: Kustannusliike Progress.
- Engels, F. Kirje Werner Sombartille. Teoksessa: Marx, K. & Engels, F. (1978). Valitut teokset kuudessa osassa 6 [=VT6]. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- Engels, F. Perheen, valtion ja yksityisomaisuuden alkuperästä. Teoksessa: Marx, K. & Engels, F. (1978). Valitut teokset kuudessa osassa 6 [=VT6]. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- Erola, J. (2010). Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, M. (2004). The Birth of the Biopolitics. UK: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (1998). Foucault/Nietzsche. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Freud, S. (1968). Unien tulkinta. Viborg, Tanska : Gummerrus Oy.
- Giddens, A. (1981). A Contemporary Critique of Historical Materialism. Vol.1. Power, Property and the State. UK: The Macmillan Press Ltd.
- Gramsci, A. (1979). Vankilavihkot. Valikoima 1. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Gramsci, A. (1982). Vankilavihkot. Valikoima 2. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Guattari, F. (1972). Molecular Revolution. Psychiatry and Politics. GB: Peregrine Books.
- Haila, Y. (2009). Schumpeter, kapitalismin dynamiikka, tämä päivä – huomina. Julkaisussa: Tiede & Edistys 1/2009.
- Hardt, M. & Negri, A. (2009). Commonwealth. Cambridge: Belknap Press.
- Hardt, M. & Negri, A. (2004). Multitude. War and Democracy on the Age of Empire. US: Penguin Press.
- Hegel, F. (1994). Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet. Oulu: Kustannus Pohjoinen.
- Hegel, F. (1978). Järjen ääni. Hegelin historian filosofian luentojen johdanto. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, R. (1996). Kohti keinotekoista yhteiskuntaa. 2000-luvun kirjasto. Helsinki: Gaudeamus.
- Hänninen, S. & Karjalainen, J. (toim.) (1997). Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta. Tampere: Gaudeamus.
- Jessop, B. (2002). *The Future of the Capitalist State*. UK: Polity Press.
- Kallinen, Y. et.al. (2011). Kurssi kohti konkurssia: Talouskriisin syyt ja seuraukset. Tampere: Vastapaino.

- Kanniainen, V. (2001). Taloustieteessä ei laadita suhdanne-ennusteita. Julkaisussa: Tieteessä tapahtuu 3/2009. Saatavilla osoitteessa: <http://ojs.tsv.fi/index.php/tt/article/viewFile/1852/1687> (Luettu 9.9.2012).
- Karisto, A., Takala, P. & Haapola, I. (1997). Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Helsinki: WSOY.
- Klein, N. (2007). Tuhokapitalismin nousu. Juva: WS Bookwell Oy.
- Koivisto, J. & Oittinen (2011). MEGA-Marx: johdatus uuteen Marxiin. Tampere: Vastapaino.
- Koivisto, J. & Thomas, P. (2010) Mapping communication and media research: Conjectures, institutions, challenges. Tampere: Tampere University Press.
- Koivusalo, M. (2009). Kapitalismin luova ruhtinas ja päätön ratsumies: Johdatus Joseph A. Schumpeterin luovaan tuhoon. Julkaisussa: Tiede & Edistys 1/2009.
- Kojève, A. (2007). Historian loppu. Helsinki: Tutkijaliitto.*
- Kolbe, L. & Järvelä, K. (2008). Luokkaretkellä hyvinvointiyhteiskunnassa. Nykysukupolven kokemuksia tasa-arvosta. Jyväskylä: Gummerrus.
- Kurki, J. (2004). Lacan ja kirjallisuus. Saarijärvi: Apeiron kirjat.
- Kurki, J. (2012). Lacanin diskurssiteoria. Helsinki: Apeiron kirjat.
- Kämäri, L. (2010). Marxin luokkakuva. Saatavilla www-muodossa: <http://sosialismi.net/blog/2010/10/04/marxin-luokkakuva/> (Luettu: 24.10.2010)
- Lacan, J. (2006). *Écrits. US: W.W. Norton Company.*
- Lahti, A. (2002). Moderni taloustiede ja innovatiiviset kasvuyritykset. Schumpeterismi on edelleen ajankohtainen. Keuruu: Helsingin Kauppakorkeakoulu.
- Lahtinen, M. (1997). Niccolò Machiavelli ja aleatorinen materialismi. Louis Althusser ja Machiavellin konjektuurit. Vammala: Tampereen yliopisto.
- Lehto, L. (2005). Neljä varhaista poliittista tekstiä. Saatavilla www-muodossa: http://leevilehto.net/files/pdf/leevi-lehto_nelja-varhaista-poliittista_2005.pdf (Luettu: 1.11.2011)
- Lenin, V. (1972). Valitut teokset neljässä osassa. Valikoima 1 [LVT1]. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- Lenin, V. (1972). Valitut teokset neljässä osassa. Valikoima 2 [LVT2]. Moskova: Kustannusliike Edistys.

Lenin, V.(1972). Valitut teokset neljässä osassa. Valikoima 3 [=LVT3]. Moskova: Kustannusliike Edistys.

Lenin, V.(1972). Valitut teokset neljässä osassa. Valikoima 4 [=LVT4]. Moskova: Kustannusliike Edistys.

Lovio, R. (2009). Luova tuho - ikuinen toivo. Julkaisussa: Tiede & Edistys 1/2009.

LèStrauss, C. (1997). Tropiikin kasvot. Helsinki: Loki-kirjat.

Lukács, G. (1977). Bolshevism as a moral problem. Julkaisussa: Social Research 44:3. Saatavilla osoitteessa: <https://umdrive.memphis.edu/basmyth/public/PHIL%208030%20--%2020th-C.%20Marxist%20Philosophy/B.%20Main%20Texts/4a.%20Luk%C3%A1cs%20-%20Bolshevism%20as%20a%20Moral%20Problem.pdf> (Luettu: 1.6.2011)

Lukács, G. (1971). History and Class Consciousness. Studies in Marxist Dialectics. US: The MIT Press.

Machiavelli, N. (2001). Ruhtinas. Juva: MS Bookwell Oy.

Maidanski, A. & Oittinen, V. (2011). Toinen Marx- Marcello Muston haastattelu. Julkaisussa: Niin & Näin 3/2011.

Manninen, J. & Wahlberg, M. (1994). Esipuhe teoksessa: Hegelin oikeusfilosofia - luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet.

Marx, K. (2009). Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä. Jyväskylä: Minerva kustannus Oy.

Marx, K. (1976). Kirje Joseph Weydermayerille. Teoksessa: Marx & Engels (1976). Kirjeitä (s.68-73). Moskova: Kustannusliike Esitys.

Marx, K. (1974). Pääoma 1[P1]. Neuvostoliitto: Kustannusliike Progress.

Marx, K. (1974). Pääoma 2[P2]. Neuvostoliitto: Kustannusliike Progress.

Marx, K. (1976). Pääoma 3[P]. Neuvostoliitto: Kustannusliike Progress.

Marx, K. & Engels, F. (1978). Valitut teokset kuudessa osassa 2[=VT2]. Moskova: Kustannusliike Edistys.

Marx, K. & Engels, F. (1978). Valitut teokset kuudessa osassa 3[=VT3]. Moskova: Kustannusliike Edistys.

Marx, K. & Engels, F. (1978). Valitut teokset kuudessa osassa 5[=VT5]. Moskova: Kustannusliike Edistys.

Mäki, M. (1995). Hegelin oikeusfilosofia. Julkaistu Niin & Näin -aikakauslehdessä 1/95.

More, T. (1971). Utopia. Porvoo: WSOY.

Noro, A. (2006). Michael Burawoyn puheenvuoro julkisesta sosiologiasta. *Sociologia* 4/2006. Saatavilla: <http://burawoy.berkeley.edu/PS/Translations/Finland/Noro.pdf> (Luettu: 26.9.2011)

Ojakangas, M. (1998). Esipuhe: Michel Foucault- yksinkertaisesti nietscheläinen. Teoksessa: Foucault/Nietzsche. Helsinki: Tutkijaliitto.

Koivusalo, M. & Ojakangas, M. Esipuhe teoksessa: Carl Schmitt. Poliittinen teologia (1997). Helsinki: Tutkijaliitto.

O`Brian, M & Penna, S. (1998). Theorising welfare: enlightenment and modern society. London: Sage.

O`Rourke, P. J. (2008). Adam Smithin Kansojen varallisuus. Jyväskylä: Gummerus.

Pietarinen, J. (1993). Ilon filosofia. Spinozan käsitys aktiivisesta ihmisestä. Helsinki: Yliopistopaino.

Platon. (1999). Teokset. Ensimmäinen osa. Helsinki: Otava.

Poulantzas, N. (1974). Fascism and Dictatorship. London: Verso.

Rancière, J. (2009). *Erimielisyys. Poliittikka ja filosofia*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Salo, M. (2009). Lenin kolmen pisteen kehällä...eli leniniläinen politiikan tyyli. Saatavilla: [http://sosialismi.net/kirjasto/Salo - Lenin kolmen pisteen kehalla.pdf](http://sosialismi.net/kirjasto/Salo_-_Lenin_kolmen_pisteen_kehalla.pdf) (Luettu: 11.3.2010)

Schmitt, K. (1986), Political romanticism. US: Massachutes Institute of Technology.

Seppänen, J. (1995). Tehtävä Oulussa. Tulkintoja Jumalan teatterin avantgardesta. Tampere: Tampere University Press.

Sloterdijk, P. (1987). Critique of Cynical Reason. US: University of Minnesota Press.

Sokal, A. & Bricmont, J. (1998). Intellectual impostures: posmodern philosophers abuse of science. London: Profile.

Spinoza, B. (1994). Etiikka. Jyväskylä: Gaudeamus.

Spinoza, B. (1989). Tractatus-Theologico-Politicus. Netherlands: Brill.

Stern, G. (1991). Communism. An illustrated history from 1848 to the present day. Singapore: Amazon publishing.

- Therborn, J. (2008). From marxism to post-marxism. USA: Verso.
- Thomas.P. (2009). Gramscian Moment. Philosophy, Hegemony, Marxism. Leiden: Brill.
- Thompson, E.P. (1963). Making of the English Working Class. London: Golacnz.
- Thompson, E.P. (1978). The Poverty of Theory and other essays. London: Merlin Press.
- Toiviainen, S. (1977). Nuori Lukács : kriittinen esitys Georg Lukácsin varhaisesta ajattelusta ja toiminnasta (1906-1929). Helsinki: Kansankulttuuri.
- Tolonen, T. (2008). Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli. Tampere: Vastapaino.
- Uusitupa, T. (1991). Huomioita ideologiateorian varhaisteoriasta. Teoksesta: Otteita ideologiasta. Tampere :University of Tampere- Julkaisuja: Sarja A75.
- Viren, E. & Vähämäki, J. (2011). Perinnöttömien perinne. Marx ilman marxismia. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Weber, M. (1990). Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. Juva: WSOY.
- Weber, M. (2009). Tiede ja politiikka. Kutsumus ja ammatti. Tallinna: Vastapaino.
- Wheen, F. (2007). Karl Marx. Helsinki: Otava.
- Wilczynski, J. (1981). An encyclopedic Dictionary of Marxism, Socialism and Communism. GB: Macmillan Press ltd.
- Žižek, S. (2009). Pehmeä vallankumous. Psykoanalyysi, taide, politiikka. Helsinki: Gaudeamus.